

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra divadelních, filmových a mediálních studií

**OBRAZ OSOB S MENTÁLNÍM HENDIKEPEM
V ČESKÉM HRANÉM FILMU**

The image of people with learning difficulties in Czech film

(Bakalářská diplomová práce)

Bc. Ivana Hruběšová, DiS.

(Uměnovědná studia)

Vedoucí práce:

Mgr. Jakub Korda, Ph.D.

Olomouc 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „*Obraz osob s mentálním hendikepem v českém hraném filmu*“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího bakalářské práce a za použití pramenů uvedených v závěru bakalářské práce.

V Olomouci, dne 10. 4. 2013

.....

Poděkování

Ráda bych poděkovala Mgr. Jakubu Kordovi, Ph.D. za vydatnou pomoc a odborné vedení mé bakalářské práce. Děkuji také Mgr. Jitce Kocůrkové za technické připomínky.

Bc. Ivana Hruběšová, DiS.

Obsah

ÚVOD.....	6
1 LITERATURA.....	8
1.1 Obraz osob s mentálním hendikepem v odborné literatuře	8
1.2 Obraz osob s mentálním hendikepem ve filmu – odborná literatura	10
1.3 Obraz osob s mentálním hendikepem v českém hraném filmu - prameny	11
2 KULTURNĚ-HISTORICKÝ KONTEXT VÝVOJE PŘÍSTUPU SPOLEČNOSTI K OSOBÁM S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM NA NAŠEM ÚZEMÍ	13
2.1 Změny po roce 1989	14
3 MENTÁLNÍ RETARDACE VS. MENTÁLNÍ POSTIŽENÍ	16
3.1 Mentální retardace	16
3.2 Klasifikace mentální retardace.....	16
3.3 Terminologie	17
3.4 Specifika osob s mentálním postižením	18
4 METODOLOGIE.....	19
4.1 Metodologický postup.....	21
5 OBRAZ OSOB S MENTÁLNÍM HENDIKEPEM VE FILMECH REQUIEM PRO PANENKU(1992), FANY(1995), NUDA V BRNĚ(2003) A VÁCLAV(2007)	23
5.1 Requiem pro panenku.....	23
5.2 Fany	29
5.3 Nuda v Brně	33
5.4 Václav	40
ZÁVĚR.....	44
SOUPIS PRAMENŮ A LITERATURY	49
Prameny	49
Písemné a internetové prameny	49
Audiovizuální prameny.....	51
Literatura.....	53
SUMMARY	56

Úvod

Od počátků vzniku filmu se lidé zabývají tím, jaká témata by byla vhodná ke zpracování, co budou diváci sledovat a jak to na ně bude působit. Filmy, jejichž ústředním motivem je osoba s hendikepem, jsou přinejmenším lákavou nabídkou k nahlédnutí do světa, který je běžné populaci neznámý. Slovo hendikep, neboli postižení, má samo o sobě negativní konotaci. Být postižený není žádoucí zpravidla pro všechny. Společností nastaveným ideálem je být zdravý, úspěšný, samostatný, bohatý a mohla bych zde jmenovat velké množství dalších superlativů, ale musím konstatovat, že rozhodně není prioritou být osobou s hendikepem.

Náhled společnosti určuje osoby s hendikepem jako lidi, kteří mají svůj specifický svět na základě toho, co si v důsledku svého hendikepu prožívají. Tento svět je běžné (intaktní) populaci do jisté míry uzavřen, proto jsou filmy s tematikou lidí s hendikepem tak lákavé a pro většinu lidí zajímavé.

Hendikep můžeme rozdělit na tělesný, zrakový, sluchový, poruchy komunikace, poruchy chování a mentální hendikep. Toto rozmezí je dost široké a bylo natočeno velké množství filmů, věnujících se různým druhům hendikepu. Pro představu uvádím příklady filmů *Moje levá noha* (My Left Foot, 1989) – tělesný hendikep, *Světla velkoměsta* (City Lights, 1931) – zrakový hendikep, *Goyovy přízraky* (Goya's Ghosts, 2006) – sluchový hendikep, *Ryba jménem Wanda* (A Fish Called Wanda, 1988) nebo *Piano* (The Piano, 1993) – komunikační hendikep, *Smradi* (2002) – poruchy chování a *Forrest Gump* (1994) – mentální hendikep. Všechny filmy, které nám prezentují život lidí s postižením, do jisté míry vytvářejí společenský obraz těchto lidí, který nemusí souhlasit s realitou. Film jako médium nám podává informace a je jenom na nás, zda tyto informace přijmeme jako pravdivé, či nikoliv.

Práce se věnuje českému hranému filmu a tematice mentálního postižení. Jako zdrojový materiál byly vybrány filmy *Requiem pro panenku*

(1992), *Fany* (1995), *Nuda v Brně* (2003) a *Václav* (2007), které byly natočeny v porevolučním období (po roce 1989) a jejichž hlavním hrdinou/hrdinkou je osoba s mentálním postižením nebo téma filmu významně reprezentuje život osob s mentálním postižením. Pro analýzu bylo vybráno několik mýtů o osobách s mentálním postižením, které panují v současné společnosti. Dále pak několik charakteristik a stereotypizací těchto osob vyskytující se v televizi nebo hraném filmu, definované Paulem Longmorem, v roce 1987.

Cílem této práce je charakterizovat českou filmovou tvorbu vymezeného časového období s tematikou mentálního postižení. Jakým způsobem se charakteristiky a stereotypizace promítají do všeobecného povědomí společnosti, respektive v čem se shodují reprezentace filmových postav s předsudky současné společnosti a jakým směrem se česká filmová tvorba v tomto ohledu ubírá. V české společnosti je velice těžké propagovat objektivní náhled a vyhnout se negativním charakteristikám a stereotypizacím. To je dané specifickým postojem předchozího totalitního období, které představovalo pro osoby s mentálním postižením naprostou exkluzi, když u nás po desetiletí panovala segregace těchto osob (příkladem jsou Ústavy sociální péče budované ve státem zabavených velkých sídlech, zámcích apod. na okrajích měst, kde lidé žili až nehumánním způsobem, v dnešní době již nepřijatelným).

Práci lze rozdělit na tři části. První část se věnuje některým informacím o mentálním postižení, což považuji za důležitý aspekt, vzhledem k charakteru práce. Ve druhé části je shrnuta literatura, která souvisí s výše zmíněnou tematikou. Třetí a stěžejní část pak zahrnuje samotné analýzy filmů.

1 Literatura

Pro lepší přehled rozdělují tuto kapitolu do třech kategorií dle struktury názvu bakalářské práce. První kategorie zahrnuje literaturu, která popisuje obraz osob s mentálním postižením, druhá kategorie se věnuje obrazu těchto osob ve filmu, a třetí zahrnuje problematiku osob s mentálním postižením v českém hraném filmu. Z výčtu publikací vyplývá, že množství zdrojů se odvíjí od šířky tématu.

1.1 Obraz osob s mentálním hendikepem v odborné literatuře

Kniha *Psychopedie, teoretické základy a metodika*¹ autorů Milana Valenty, Oldřicha Müllera a celého kolektivu autorů, kteří se na ní podíleli, je jedním ze základních pramenů v oblasti psychopedie. Věnuje se pojetí a postavení psychopedie v systému věd, terminologii, historii a legislativě týkající se osob s MP, zahrnuje problematiku specifik osobnosti těchto lidí, zaměřuje se na sexualitu osob s MP, jejich integraci a prevenci tohoto postižení, zmiňuje téma etiologie MP, diagnostiky a jejích metod, terapeutické a komunikační přístupy a v neposlední řadě rozebírá i systém edukace, jeho alternativní pojetí, a sociální služby zaměřené na osoby s MP. V druhé části se kniha věnuje metodice, teorii výchovy osob s MP jak v rodině, předškolní a školní výchově, tak v sociálních službách, konceptu bazální stimulace², socializaci, osobnosti psychopeda, zaměstnávání, volnému času a didaktickým metodám i pomůckám osob s MP. V knize jsou uvedeny i konkrétní příklady pro práci s osobami s mentálním postižením. Z výčtu jednotlivých témat je patrné, že publikace je značně obsáhlá a zahrnuje veškerou problematiku osob

1 VALENTA, M., MÜLLER, O. a kol. *Psychopedie, teoretické základy a metodika*. 3. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Parta. 2007. ISBN 978-80-7320-099-2

2 Bazální stimulace je psychologickou aktivitou, kdy se nabízí jedincům s mentálním postižením a více vadami možnosti pro vývoj jejich osobnosti. Pojem bazální znamená elementární základní nabídku, která se nabízí v nejjednodušší podobě. Pojem stimulace znamená nabídku podnětů všude tam, kde osoba s těžkým postižením vzhledem ke svému hendikepu není schopna se postarat o dostatečný přísun přiměřených podnětů potřebných pro svůj vývoj. VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

s MP, která je rozebírána na poli speciální pedagogiky. Autoři knihy jsou též významnými osobnostmi věnující se teorii a praxi oboru.

V rámci studia, které se vztahuje k bakalářské práci a s ní související tematice hendikepu, jsem využila texty, které se věnují speciální pedagogice a které byly přínosné svým komplexním zaměřením v rámci oboru. V případě, že se snažím pochopit život osob s hendikepem, považuji za nutné znát aspekty, které musí tyto osoby řešit a co je předmětem jejich hlavního zájmu v rámci kvality života ve společnosti, pracovním, rodinném životě, legislativě, institucích atp. V tomto ohledu lze využít knihy *Speciální pedagogika*³ autorek Marie Renotírové a Libuše Ludíkové, *Kapitoly ze speciální pedagogiky*⁴ Jamily Pipekové, *Základy špeciálnej pedagogiky*⁵ Štefana Vašeka, *Základy speciálního poradenství*⁶ Libora Novosada nebo *Speciální pedagogika*⁷ Josefa Slowíka.

Textů, ze kterých lze čerpat při zájmu o specifické aspekty osobnosti člověka s mentálním postižením, je značné množství. Jedním z nich je kniha Oldřicha Müllera *Lehká mentální retardace v pedagogicko-psychologickém kontextu*⁸. Autor se věnuje jak charakteristice MP, tak osobnosti jedince s lehkým MP, přičemž polovina knihy je teoretická a druhá se věnuje praxi, příkladům činnostního přístupu k osobám s MP s důrazem na dramiku.

Specifickým tématem v oblasti zájmu o osoby s MP je sexualita. Jelikož se chystám v analytické části věnovat filmu, který je zaměřen tímto směrem, uvádím zde i příslušnou literaturu. Skripta *Sexualita osob s mentálním postižením*⁹ komplexně popisují vše, co se daného tématu týká. Autorkou je Dana Štěrbová. Problematika sexuality osob s MP je v oboru aktuálně rozebírána ze všech směrů a v rámci konferencí, které se konaly v roce

3 RENOTÍROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. et al. *Speciální pedagogika*. 2. vydání, doplněné a aktualizované. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2004. ISBN 80-244-0873-2

4 PIPEKOVÁ, J. a kol. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido. 1998. ISBN 80-85931-65-6

5 VAŠEK, Š. *Základy špeciálnej pedagogiky*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. 2005. ISBN 80-86723-13-6

6 NOVOSAD, L. *Základy speciálního poradenství*. Praha: Portál. 2000. ISBN 80-7178-197-5

7 SLOWÍK, J. *Speciální pedagogika*. Praha: Grada. 2007. ISBN 978-80-247-1733-3

8 MÜLLER, O., *Lehká mentální retardace v pedagogicko-psychologickém kontextu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2002. ISBN 80-244-0207-6

9 ŠTĚRBOVÁ, D. *Sexualita osob s mentálním postižením*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2007. ISBN 978-80-244-1689-2

2004 a 2009 vyšly dva sborníky. *Sexualita osob s mentálním postižením*¹⁰ a *Sexualita osob s mentálním postižením II.*¹¹

1.2 Obraz osob s mentálním hendikepem ve filmu – odborná literatura

V této kapitole se zmiňuji o knihách věnujících se filmu a postižení. Po důkladné rešerši z dostupných zdrojů jsem čerpala z odborné literatury, která je sice částečně zaměřena na mentální postižení zobrazované v hraném filmu, avšak většina knih popisuje problematiku v rámci postižení jako takového nebo se týká spíše tělesného hendikepu. Knihy, které zde prezentuji, jsou od angloamerických autorů, proto bylo zpracování literatury celkově náročnější.

*Images of Idiocy: The Idiot Figure in Modern Fiction and Film*¹² je publikace, která je do velké míry spjata s tématem této práce. Martin Halliwell, který knihu napsal, sleduje pojetí mentálního postižení, jak se vyvíjelo v devatenáctém a dvacátém století, zejména se zaměřením na vizuální obrazy. Autor tvrdí, že někteří spisovatelé, jako například Gustav Flaubert, Joseph Conrad nebo Fjodor Dostojevskij a filmoví režiséři, zvláště pak Akira Kurosawa, Alfréd Hitchcock nebo Werner Herzog, byli všichni svou tvorbou přitahováni tématem mentálního postižení, což pak dokazuje v jednotlivých kapitolách.

Další kniha s názvem *Why I Burned My Book And Other Essays On Disability*¹³, kterou napsal Paul K. Longmore, se věnuje problematice postižení v různých oblastech, dotýká se i filmového zpracování a to konkrétně v šesté a sedmé kapitole. První ze zmiňovaných dvou kapitol, *Film reviews*, je koncipována tak, že jsou vybrány tři reprezentativní filmy osmdesátých let dvacátého století *Whose Life Is It, Anyway* (1981), *Mask* (1985) a *My Left Foot* (1989). Longmore píše tři recenze vztahující se k těmto filmům, kde jsou hlavními hrdiny muži s tělesným postižením. Longmore tvrdí, že vzhledem ke

10 SBORNÍK: *Sexualita mentálně postižených*. Praha: o.s. Orfeus. 2004. ISBN 80-903519-0-5

11 SBORNÍK: *Sexualita mentálně postižených II*. Praha: o.s. Orfeus. 2009. ISBN 978-80-903519-7-4

12 HALLIWELL, M. *Images Of Idiocy: The Idiot Figure in Modern Fiction And Film*. Aldershot: Asghate Publishing. 2004. ISBN 0-7546-0265-6

13 LONGMORE, P., *Why I burned My Book And Other Essays on Disability*. Philadelphia: Temple University. 2003. ISBN 1-59213-024-0

svému smýšlení a tomu, co četl o názorech mainstreamových filmových kritiků, nejsou příběhy těchto lidí dostatečně pochopeny. V sedmé kapitole s názvem *Images of Disabled People in Television and Motion Pictures* se autor snaží vyložit některá opakující se témata charakterizující osoby se zdravotním postižením ve filmu a televizi s odkazy ke skutečnostem, že se ve filmech a televizních seriálech neustále objevují různá postižení a jejich kombinace. Média nám „předhazují“ obraz těchto osob ve zkreslené podobě a ulehčují nám naši současnou situaci spojenou s problémy denního života v tom smyslu, že existují i „horší věci“.

Do kategorie knih, které jsou zaměřeny na postižení a film, s důrazem na postižení tělesné, patří i kniha Martina F. Nordena, *The Cinema of Isolation: A History of Physical Disability in the Movies*¹⁴. Norden zkoumá stovky Hollywoodských filmů a dokazuje na nich, že filmaři se často snaží osoby s hendikepem postavit do pozice lidí, kteří si zaslouží být jakýmkoli způsobem postaveni na okraj společnosti a zaměřuje se na postoje společnosti a předsudky vůči tělesně hendikepovaným. Poukazuje také na nový soubor stereotypů, které přicházejí s rozvojem filmové techniky v 70. a 80. letech 20. století a zdůrazňuje filmy *My Left Foot* (1989) a *The Waterdance* (1992), které zobrazují znovunalezenou citlivost.

Velmi přínosnou knihou pro tuto práci je publikace s názvem *Images of disability on television*¹⁵ autorů Guye Cumberbatcha a Paula Negrineho. V této knize autoři uvádějí určité typy charakteristik a stereotypů osob s postižením, které se vyskytují v televizi nebo hraných filmech a které ve své práci z roku 1987 rozdělil Paul Longmore¹⁶ (primární zdroj není z dostupných zdrojů přístupný).

14 NORDEN, M., *The cinema of isolation: a history of physical disability in the movies*. Library of Congress Cataloging –in- Publication Data. 1994. ISBN 0-8135-2104-1

15 CUMBERBATCH, G., NEGRINE, R., *Image s of Disability on Television*. London: Routledge. 1992. ISBN 0-415-06345-0

16 LONGMORE, P., *Screening stereotypes, images of disabled people in television and motion pictures*, in: A. GARTNER & T. JOE. *Images of the Disabled, Disabling Images*. New York: Praeger. 1987. ISBN 0-2759-2178-6

1.3 Obraz osob s mentálním hendikepem v českém hraném filmu – prameny

Na našem území není dostupná odborná literatura, která by se přímo věnovala obrazu osob s mentálním postižením ve filmu. V rámci této kategorie existují dokumentární filmy, které reflektují tuto problematiku, výukové filmy pro osoby s mentálním postižením, jako například animovaný film *O sexu*¹⁷. Byly natočeny filmy, kde vystupují herci s mentálním postižením, které jsou každoročně prezentovány na festivalu *Mental power*¹⁸ a mimo jiné i hrané filmy, které charakterizují obraz osob s mentálním postižením a které jsou předmětem této práce. Z pramenů, jakožto produktů zkoumaného procesu, ze kterých lze čerpat, bych v první řadě uvedla *Filmovou ročenku* z roku 1992, 1995, 2003 a 2007, kde jsou zaznamenány informace k vybraným filmům a dále pak *Československou filmovou databázi*¹⁹, která poskytuje hodnocení filmů od uživatelů a uvádí na ně jednotlivé recenze. Hodnotným zdrojem pak byly také různé internetové články, které reflektují dané filmy.

17 YOU TUBE. *O sexu*. [online]. [cit. 16. prosince 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.youtube.com/watch?v=zSX40MBfSBM>

18 MENTAL POWER. Mental power Prague film festival. [online]. [cit. 16. prosince 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.mentalpower.cz/>

19 ČSFD. *Česká filmová databáze*. [online]. [cit. 17. prosince 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.csfd.cz/>

2 Kulturně-historický kontext vývoje přístupu společnosti k osobám s mentálním postižením na našem území

Vzhledem k povaze a tematice práce považuji za nutné stručně přiblížit kulturně-historický vývoj společnosti k osobám s mentálním hendikepem neboli s mentálním postižením (dále jen MP), přičemž se zaměřuji pouze na území dnešní České republiky v rozsahu posledních cca 250ti let s důrazem na dobu po roce 1989. Vnímání osob s MP prošlo značnou proměnou od dob antické společnosti, až po současnost, avšak celosvětový kulturně-historický kontext zde nebudu zmiňovat, jelikož to není hlavním cílem práce.

Tento nástin je nutný k pochopení celkového náhledu na problematiku mentálního postižení a představu o tom, jak byli tito lidé vnímáni ve společnosti doposud a jak vnímáme osoby s mentálním postižením dnes, což se značnou měrou promítá i ve filmovém zpracování.

„Obecně lze z pohledu jednotlivých historicko-společenských epoch hovořit o následujícím kontinuu vývoje postojů společnosti k minoritě postižených: společnost bez mentálně postižených, mentálně postižení mimo společnost, mentálně postižení vedle intaktních, mentálně postižení mezi intaktními, mentálně postižení spolu s intaktními.“²⁰

Vývoj přístupu k osobám s MP se na našem území odvíjí v rámci zákonů, které jsou spojeny se školstvím. Jedná se o první známky péče o tyto jedince v hlubším výchovném a vzdělávacím kontextu. Všeobecný (tereziánský) řád z roku 1774 jako první řešil školní docházku dětí, byl dílem pruského reformátora Johanna Ignáce Felbingera, který zastával názor, že nenadaní žáci by měli být přítomni výuce a učitel by je pro jejich malé nadání neměl trestat. V roce 1863 byl vydán zákon o domovském právu, který byl v podstatě první legislativní úpravou zabývající se skutečnou péčí o „úchylné“ jedince, ten ustanovuje nárok postižených na sociální pomoc. Velice důležitým dokumentem byl také Řád školní o vyučování z roku 1905, který umožnil s povolením zemských školních úřadů zřizovat zvláštní pomocné či podpůrné

²⁰ VANČOVÁ in VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

třídy, které mohly navštěvovat (kromě dětí smyslově postižených) i méně nadané děti, aby se předešlo „duševní zakrslosti“ říšského obyvatelstva.²¹

Jeden z prvních psychopedů²² u nás byl Karel Slavoj Amerling. Tento významný muž bezplatně řídil první „ústav pro slabomyslné“ v celém rakousko-uherském mocnářství, jímž bylo takzvané Ernestinum na Pražském hradě. Další osobností, která se zapřičinila o rozvoj přístupu k osobám s MP, byl Karel Herfort. Ten se zasloužil o pravidlo individuálního přístupu k osobám s MP, prohloubil jejich výuku a zavedl chorobopisy „chovanců“. Zakladatelem speciálního školství byl Josef Zeman.²³

Na základě školského zákona z roku 1953 docházelo k rozšíření edukace žáků s MP na druhém cyklu škol – vznikaly zvláštní učňovské školy připravující tyto žáky na výkon jednoduchých manuálních povolání. Z osobností určujících vývoj dané vědecké disciplíny po druhé světové válce je nutno jmenovat dva české profesory – Miloše Sováka a Františka Kábeleho, z nichž druhý výrazně zasahoval do dění po roce 1989.²⁴

V současnosti ovlivňují vývoj speciální pedagogiky (obor, který se zabývá osobami s hendikepem) např., Marie Vítková, prof. Ján Jesenský, prof. Štefan Vašek, a prof. Alica Vančová, doc. Jaroslav Kysučan, Doc. Marie Černá, atd.²⁵

2.1 Změny po roce 1989

Demokratické změny ve společnosti po „sametové revoluci“ v listopadu 1989 se promítly i do směřování pojetí osob s mentálním postižením. Padlo dogma centralistické, jednotné školy a své místo zaujala opět alternativa, což se projevilo existencí značného množství nestálých subjektů pečujících o klienty s mentálním postižením (soukromé a církevní školy, stacionáře, podpůrná centra apod.). Vzdělávací příležitosti byly nabídnuty všem dětem, to znamená i jedincům s těžkým MP nebo s kombinovanými vadami, kteří byli

21 VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

22 Psychopedie je vědní disciplína, která se zabývá osobami s mentálním postižením, jak v procesu edukace, tak v rámci formativního a informativního procesu. KOZÁKOVÁ, Z. *Psychopedie – texty k distančnímu vzdělávání*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2005. ISBN 80-244-0991-7

23 VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

24 VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

25 VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

v minulých letech osvobozování od povinné školní docházky. Pro tyto žáky vznikly takzvané rehabilitační třídy a začaly se rozvíjet pomocné školy, čímž se prakticky překonal mýtus o nevzdělavatelosti těchto osob. Jednou z nejvýznamnějších porevolučních změn je skutečnost, že integrace a inkluze občanů se zdravotním postižením se staly realitou.²⁶

V této době vznikají auti-třídy pro děti s pervazivními vývojovými poruchami²⁷, včetně podpůrných poradenských služeb. Dále pak vznikají nejrůznější sdružení, která podporují zkvalitnění života občanů s mentálním postižením, včetně Sdružení pro podporu lidí s mentálním postižením v ČR, o.s. (SPMP ČR). Rozšiřuje se poradenský servis pro klienty se zdravotním postižením, značně se rozvíjí publikační báze oboru a v rámci možností postupně dochází k atomizaci, normalizaci a humanizaci ústavní péče. Rozvíjí se AAK (alternativní a augmentativní komunikace)²⁸ dětí s těžkou mentální retardací a autismem, rozšiřuje a zkvalitňuje se příprava psychopedů.²⁹

26 VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

27 Pervazivní vývojová porucha je charakteristická tím, že zcela proniká osobností člověka a výrazně mění jeho chování, možnosti socializace, vzdělávání atd. Patří sem např. dětský autismus, Rettův syndrom, Aspergerův syndrom nebo atypický autismus. VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

28 Alternativní komunikační systémy se používají jako náhrada mluvené řeči. Augmentativní (z lat. augmentace – rozšiřovat) systémy komunikace mají podporovat již existující, ale pro běžné dorozumívání nedostatečné komunikační schopnosti. Patří sem např. Bliss systém, znak do řeči, piktogramy atd. RVP – METODICKÝ PORTÁL. *Alternativní a augmentativní komunikace*. [online]. [cit. 23. listopadu 2012]. Dostupné z WWW: http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/A/Augmentativn%C3%AD_a_alternativn%C3%AD_komunikace

29 VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

3 Mentální retardace vs. mentální postižení

V úvodu je nutné vymezit rozlišení mezi pojmy mentální retardace a mentální postižení, přičemž pojem mentální postižení zahrnuje rozsáhlejší problematiku. Je to zastřešující pojem pro snížení inteligence na rozličném etiologickém podkladě. Mentální postižení je de facto obraz mentální retardace se všemi svými důsledky, odrážející se ve společnosti.

3.1 Mentální retardace

V současné době existuje mnoho definic a vymezení mentální retardace, preferují však definici jedné z nejvlivnějších autorit a to je dle MKN-10 (International Classification of Diseases and Related Health Problems, zkratka ICD, v ČR Mezinárodní klasifikace nemocí, zkratka MKN). Ta zní:

„Stav zastaveného nebo neúplného duševního vývoje, který je charakterizován zvláště porušením dovedností, projevujícím se během vývojového období, postihujícím všechny složky inteligence, to je poznávací, řečové, motorické a sociální schopnosti. Retardace se může vyskytnout bez, nebo současně s jinými somatickými nebo duševními poruchami.“³⁰

3.2 Klasifikace mentální retardace

Hloubku mentální retardace je možné určit pomocí inteligenčního kvocientu³¹, který ukazuje úroveň rozumových schopností. V České republice se ke klasifikaci mentálního postižení používá 10. revize mezinárodní statistické klasifikace nemocí (MKN-10) vydaná Světovou zdravotnickou organizací (WHO) v roce 1992, v České republice nedávno aktualizovaná s platností od 1. 1. 2012. Dle ní klasifikujeme **druh postižení** s označením F 70 – 79, což je v tomto případě právě mentální retardace. Dále pak **stupeň postižení**, přičemž mentální retardaci můžeme rozdělit na lehkou, kdy jedinec

30 ÚZIS. Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů. [online]. [cit. 4. října 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.uzis.cz/publikace/mezinarodni-statisticka-klasifikace-nemoci-pridruzenych-zdravotnich-problemu-mkn-10-dil-tabelarni-ca>

31 Inteligenční kvocient – vyjádření rozsahu postižení na základě vyšetření stupně intelektu. KOZÁKOVÁ, Z., cit. 22

dosahuje IQ 69 – 50 (dle dřívější terminologie debilita), středně těžkou s IQ 49 – 35 (dříve imbecilita), těžkou, zahrnující osoby s IQ 34 – 20 (dříve idioimbecilita) a hlubokou s IQ 19 a níže³² (dříve idiocie).

Ve filmech, které v této práci budu analyzovat, jsou zpravidla prezentovány osoby s lehkou mentální retardací.

3.3 Terminologie

Obor psychopedie má v oblasti terminologie problémy etického rázu. Postupně hledá stále nové termíny hlavně z toho důvodu, že většina výrazů se stává společensky nepřijatelnými a získávají pejorativní zabarvení. Duševně postižený je často společensky vnímán jako postava komická či tragická. V důsledku tohoto jevu nastává skutečnost, že z odborných termínů se postupně staly nadávky, jako např. debil, imbecil, idiot, psychopat, „zvláštník“, mongol, „daun“, dement, kretén, apod.³³

„Před léty poznamenal jistý kolega na pedagogické radě zvláštní školy, že pokud si žáci zvláštní školy navzájem nadávají „do debilů“, nelze je napomínat, neboť se v jejich případě nejedná o nadávku, ale o diagnózu...“³⁴

V současnosti označení „osoba s mentálním postižením“ vychází ze všeobecného konceptu, kdy se považuje za korektní na prvním místě uvést „osobu“ a až posléze výraz „s něčím“, např. osoba s autismem, osoba s Downovým syndromem, osoba seniorského věku, osoba s mentálním, či jiným hendikepem. Počátek tohoto humanizačního trendu lze vidět i ve snahách Mezinárodní asociace pro vědecké studium mentální retardace, která již na svém prvním kongresu v Montpellieru v roce 1967 hovoří o tom, že člověk s mentální retardací je především lidská bytost, a teprve až na druhém místě je i „defektní“. Pojem mentální postižení se vztahuje spíše k symptomatologii (obraz projevů).³⁵

32 ÚZIS. Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů. [online]. [cit. 4. října 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.uzis.cz/publikace/mezinarodni-statisticka-klasifikace-nemoci-pridruzenych-zdravotnich-problemu-mkn-10-dil-tabelarni-ca>

33 VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

34 VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

35 VALENTA, M., MÜLLER, O., cit. 1

3.4 Specifika osob s mentálním postižením

K pochopení problematiky osob s mentálním postižením uvádím několik důležitých aspektů specifík těchto lidí, které se značným způsobem promítají v obsahu filmů, které jsem vybrala pro analýzu. Tyto aspekty se mohou vyskytovat v nejrůznější variabilitě a hierarchii.

Mentální postižení se projevuje zvýšenou závislostí na rodičích a druhých lidech, infantilností osobnosti, zvýšenou pohotovostí k úzkosti, neurotickým dětským reakcím a pasivitě chování, konformností se skupinou, sugestibilitou a rigiditou chování, nedostatky v osobní identifikaci a vývoji svého „já“, v opožděném psychosexuálním vývoji, v nerovnováze aspirací a výkonů, ve zvýšené míře uspokojení a jistoty, poruchami v meziosobních vztazích a komunikaci, sníženou přizpůsobivostí k sociálním a školním požadavkům, impulzivností, hyperaktivitou nebo celkovou zpomaleností chování, citovou vzrušivostí a labilitou nálad, poruchami poznávacích procesů, primitivností a konkrétností úsudků, ulpíváním na detailech, sníženou mechanickou a logickou paměť, poruchami vizuomotoriky a pohybové koordinace.³⁶

Právě tato specifika osob s mentálním postižením jsou často zveličována a nadhodnocována a v nevhodném podání mohou u široké veřejnosti zakořenit v předsudky, které se jen velmi těžko odbourávají.

³⁶ RENOTIÉROVÁ,M., LUDÍKOVÁ,L. et al. 2004. *Speciální pedagogika*. 2. vydání, doplněné a aktualizované. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 80-244-0873-2

4 Metodologie

Metodologicky vychází práce jak z obecněji pojaté analýzy stereotypů a procesu stereotypizace, tak z filmových metod, především neoformalistické analýzy s důrazem na rekonstrukci postavy ve vyprávění. Cílem práce je analyzovat způsoby reprezentace osob s mentálním hendikepem, na ně vázané charakteristiky a významy či jejich pozice a funkce ve vyprávění. Zdrojovým materiálem je česká hraná filmová tvorba, přičemž se předpokládá zaměření na současnou (porevoluční) kinematografii. V této kategorii charakterizují dané období filmy *Requiem pro panenku* (1992), *Fany* (1995), *Nuda v Brně* (2003) a *Václav* (2007). Kriteria k výběru filmů byla následující:

Film musí být natočen v porevolučním období (po roce 1989).

Hlavním hrdinou/hrdinkou filmu je osoba s mentálním postižením nebo téma filmu významně reprezentuje život osob s mentálním postižením.

Každý film bude hodnocen z několika pohledů. Vybrala jsem několik mýtů, které souvisí s osobami s mentálním postižením. Jsou to všeobecné předsudky zakořeněné v současné společnosti³⁷.

1. Mýtus: Lidé s mentálním postižením jsou jako „děti“, a jako s dětmi s nimi musíme i jednat³⁸
2. Mýtus: Člověk s mentálním postižením je pro rodinu neštěstím³⁹
3. Mýtus: Lidé s mentálním postižením jsou agresivní, nevyzpytatelní a nebezpeční⁴⁰

37 POSIT. Posilování kompetencí v oblasti informačních technologií mladých vědeckých pracovníků při práci s osobami se zdravotním postižením. [online]. [cit. 16. prosince 2012]. Dostupné z WWW: <http://posit.upol.cz/materials/komunikace-1.pdf>

38 „K tomuto omylu může přispět chybná interpretace zprávy z psychologického vyšetření, ve které se uvádí tzv. „mentální věk“. I když intelektové schopnosti odpovídají normě pro mladší vývojové období, nemůžeme to tvrdit, že se osoba bude chovat jako vývojově mladší. Lidé s mentálním postižením jsou úplně normální lidé jako ostatní. Liší se jenom jiným způsobem zpracování informací. Citlivě reagují na křivdu, na podezření a nedůvěru v jejich síly.“ POSIT, cit. 37

39 „Každá rodina je jedinečná svoji strukturou (vztahů, komunikace, rozdělení moci apod.), atmosférou, pravidly a tradicemi soužití. Každý člen rodiny ovlivňuje další členy a sám je jimi ovlivňován. Člověk s postižením také může být pro rodinu obohacím.“ POSIT, cit. 37

40 „Významným argumentem daného tvrzení je předpoklad, že si tihle lidé nedokážou vždy přesně uvědomit důsledky svých projevů vzhledem k situaci. Neumí přesně odhadnout svou sílu, nedokážou využít motorickou obratnost a přijatelným způsobem vyjadřovat své emoce. V této souvislosti je potřebné konstatovat, že mentální postižení sice předpokládá

4. Mýtus: Lidé s mentálním postižením nejsou schopni se vzdělávat⁴¹
5. Mýtus: Lidé s mentálním postižením nejsou schopni samostatného života a potřebují neustálý dohled a pomoc⁴²
6. Mýtus: Člověk s mentálním postižením není schopný se samostatně rozhodnout, proto potřebuje vedle sebe někoho, kdo bude rozhodovat za něj⁴³
7. Mýtus: Člověk s mentálním postižením si neuvědomuje svoji odlišnost⁴⁴
8. Mýtus: Lidé s mentálním postižením se nejlépe cítí mezi „svými“⁴⁵
9. Mýtus: Lidé s mentálním postižením nejsou schopni milovat a mít partnerský vztah stejně jako „zdraví“ lidé⁴⁶
10. Mýtus: Lidé s mentálním postižením potřebují být chráněni před neúspěchem⁴⁷

Ve své práci z roku 1987 Paul Longmore⁴⁸ uvádí několik charakteristik a stereotypizací, které pro porovnání uvádím. Do velké míry se shodují s výše uvedenými společenskými předsudky. Jsou to například:

odlišnosti v psychice a v chování, což však neznamená, že jsou tyto odlišnosti patologické. Situace, kdy se člověk s mentálním postižením projevuje nebezpečně, může vycházet i z nevhodného přístupu ze strany okolí. « POSIT, cit. 37

41., Osoby s mentálním postižením jsou schopny se vzdělávat a v dostatečně podnětném prostředí nás můžou překvapit svými schopnostmi, nadáním, talentem a možnostmi. Důležité je poskytnout jim vhodný vzor, dávat jim pozitivní zpětnou vazbu a vhodným způsobem je motivovat. V minulosti byly osoby s mentálním postižením označovány jako nevzdělavatelé a nevychovatelné. Dnes už víme, že to není pravda. Každý je schopný být vychovatelný a vzdělavatelný v rámci svých možností. « POSIT, cit. 37

42. „Lidé s mentálním postižením jsou schopni samostatného života, jsou schopni pracovat i samostatně bydlet. I když někdy je potřebné jim poskytnout jistou míru pomoci a podpory. « POSIT, cit. 37

43. „I člověk s mentálním postižením je schopný se rozhodnout, jen v některých situacích potřebuje podporu, aby si mohl sám vybrat z nabízených možností. Tato podpora by však neměla omezovat jeho svobodu či individuální růst.“ POSIT, cit. 37

44. „Opak je pravdou. Nejen, že si člověk s postižením svoji odlišnost uvědomuje, ale je schopný o ní i hovořit. Člověk s postižením vnímá postoje okolí vůči svojí osobě častokrát mnohem citlivěji než by si jich všimal za normálních okolností, protože je v pozici odlišného, často závislého, vzbuzujícího všelijaké emoce. « POSIT, cit. 37

45. „Lidé s mentálním postižením, podobně jako i my, si hledají své přátele, partnery, kolegy. A podobně jako my, hledají u nich upřímnost, porozumění, smysl pro humor, otevřenost, komunikativnost... « POSIT, cit. 37

46. „Láska, cit, náklonnost jsou dané všem bez rozdílu. I lidé s postižením jsou schopni lásky, i oni touží po rodině, partnerském životě, po dětech, po rodičovství... Každý člověk má právo na volbu týkající se sexuálního vyjádření a sociálních vztahů. V jejich případě se jako velice vhodná a nezbytná jeví kvalitně vedená sexuální osvěta. « POSIT, cit. 37

47. „Osoby s postižením mají právo zažít širokou škálu prožitku včetně neúspěchu a zklamání. Pro osobní růst je nutné prožívat i neúspěch a zklamání. « POSIT, cit. 37

Postižení nebo tělesné postižení jako symbol zla.

Postižení jako „příšery“.

Postižení jako ztráta lidskosti jedince.

Postižení jako totální závislost a nedostatek samostatného rozhodování.

Obraz postiženého jako člověka na okraji společnosti)

Postižení jako náhrada nebo myšlenka náhradního daru (například nevidomí lidé mají jiná nadání).

Postižení a sexualita: jako sexuální hrozba, deviace, nebezpečí vyplývající z nedostatečné kontroly.⁴⁹

Dále Longmore (1987) uvádí dvě typická pojetí zobrazení osob s postižením:

Postižení jako objekt zábavy a lítosti.

Postižení jako objekt dobročinnosti.⁵⁰

4.1 Metodologický postup

V následujícím textu popisuji metodologický postup, dle kterého budu provádět analýzu jednotlivých filmů s důrazem na konfrontaci výše uvedených mýtů a zdrojového materiálu. Cílem analytické části práce bude najít přítomnost těchto mýtů ve vybraných filmech, jakým způsobem se zde mýty replikují, zda film prezentuje osoby s mentálním postižením jako nosiče pro společnost negativních nebo pozitivních vlastností a zda je film sám jako celek vhodným kvalitním ukazatelem reálného života osob s mentálním postižením.

V první řadě bude mým úkolem provést konstrukci hlavní postavy, která je představitelem/kou osoby s mentálním postižením. Jaký je její celkový vzhled, jakým způsobem jsou využity kostýmy, jak tato osoba mluví, zda má nějakou vadu řeči či zda se celkový způsob vyjadřování odvíjí od stupně mentálního postižení, v jaké míře využívá neverbální komunikaci či má přidruženou somatickou (tělesnou) nebo psychickou vadu, jaký je její somatický vzhled a celková motorika. Dané aspekty jsou důležité pro charakteristiku těchto osob, kdy k mentálnímu postižení bývají často

48 LONGMORE, P., 1987. *Screening stereotypes, images of disabled people in television and motion pictures*, in: A. GARTNER & T. JOE. *Images of the Disabled, Disabling Images*. New York: Praeger. ISBN 0-2759-2178-6

49 Autor překladu: Ivana Hruběšová

50 Autor překladu: Ivana Hruběšová

přidružené jiné vady, přičemž obecně platí, že čím hlubší míra mentálního postižení, tím větší četnost a závažnost přidružených vad. Takto pak celkový dojem o osobě s mentálním postižením mohou dokreslovat dané prvky, které nejsou ve společnosti atraktivní, a tím vyvolat negativní konotaci nebo vzbuzovat lítost a potřebu vyšší míry podpory nebo péče, či přímé závislosti na ostatních.

V další části analýzy se budu zabývat pozicí postavy ve vyprávění. Zda je postava nositelem akce, obětí či trpitelem nebo naopak je v pozadí a její osud určují ostatní postavy, je-li zdrojem neštěstí nebo představuje obohacení pro ostatní postavy, zda je antagonistou („blokátorem“) situací, které by bez její přítomnosti jinak probíhaly bez problémů. Zda je příčinou samotné mentální postižení nebo okolí, které reaguje neadekvátně na tento hendikep a tím vyvolává u recipienta zkreslený obraz o osobách s mentálním postižením a je-li podřízena nějakému mocenskému aspektu nebo sama o sobě je prezentována jako manipulátor a diktátor např. vůči ostatním členům rodiny.

Následujícím krokem bude analyzovat film z hlediska stylových prvků. Zmíněné prvky mohou ve filmové tvorbě zásadně ovlivnit průběh divákovy procesu recepce a výrazně pozměnit jinak na první pohled bezvýznamné události.

Hlavním úkolem analýzy bude v dané filmové tvorbě potvrdit, vyvrátit nebo absentovat výše zmíněné mýty, které jsou ve společnosti více či méně zakořeněné a určit, zda jednotlivá díla vhodně prezentují osoby s mentálním postižením nebo naopak díky nim jsou tyto osoby marginalizovány.

5. Obraz osob s mentálním hendikepem ve filmech *Requiem pro panenku* (1992), *Fany* (1995), *Nuda v Brně* (2003) a *Václav* (2007)

5.1 Requiem pro panenku

Film *Requiem pro panenku* se významně zapsal do povědomí české společnosti a to především svým až naturalistickým zobrazením života osob s mentálním postižením v ústavním zařízení. *Requiem* je prezentováno tak, že bylo natočeno dle skutečných událostí. Předlohou pro film byla reportáž Ivana Klímy z knihy *Brutalita*. Událost, tedy požár, při kterém zahynulo dvacet šest „chovaneč“⁵¹ Ústavu sociálních služeb pro mládež (v současnosti Domov pro osoby se zdravotním postižením), se skutečně stala. Avšak dle výpovědí „vychovatelek“ a osoby, kterou ve filmu zastupovala Anna Geislerová, hlavní hrdinky filmu, byla realita trochu odlišná.

Eva Kováčová (ve filmu Marika v podání Anny Geislerové) se skutečně potýkala s pokusem o znásilnění vlastním otcem a v roce 1981 byla umístěna do Ústavu sociálních služeb pro mládež v Měděnci v Krušných horách. Ve skutečnosti to však byla dívka, která měla problémy s chováním, agresivitou, prošla několika dětskými domovy a nakonec byla umístěna v tomto typu zařízení. Tam si s ní, pochopitelně, nevěděli rady.⁵²

Eva byla jako novorozeně umístěna do kojeneckého ústavu, odkud pak v šesti letech odešla zpět k rodině. Od malička byla týrána, což se zřejmě promítlo i do jejího sexuálního života. Měla sklony k lesbismu (dokonce poměr s „vychovatelkou“ přímo v domově) a v dospělosti podstoupila operaci, která z ní, jako z transsexuálky, udělala muže. V současné době se jmenuje René a žije v uzavřeném oddělení psychiatrické léčebny.⁵³

Z výše uvedeného vyplývá, že ve filmu *Requiem pro panenku* je spousta faktů upraveno a neodpovídá skutečnosti. Za vše hovoří výpověď režiséra Filipa Renče: *"Pochopte, že já kašlu na realitu, nenatáčel jsem*

⁵¹ V současnosti se užívají pojmy jako „klient“ nebo „uživatel služeb“.

⁵² iDNES.CZ. *Pravda o Requiem: skutečný příběh*. [online]. [cit. 26. března 2013]. Dostupné z WWW: http://ona.idnes.cz/pravda-o-requiem-skutecny-pribeh-d43-/vztahy-sex.aspx?c=A090619_113929_ona_vztahy_ves

⁵³ iDNES.CZ., cit. 52

*reportáž do zpráv. Skutečné události jsou jenom volnou inspirací pro scenáristy a režiséry, aby si z nich vybrali, co chtějí. Ale pečlivě jsem tehdy studoval soudní spisy v Ústí nad Labem a žádné faktické chyby jsem se nedopustil. Vychovatelky byly odsouzené, příkoří se tam dělo... A zároveň jsem to celé vnímal jako metaforu k životu v socialistickém Československu – odstrašující případ, jak se dá zneužít moc a jak lidi nemají šanci proti nespravedlnosti."*⁵⁴

Výše zmíněné rozpory mezi faktickými událostmi a samotným filmem potvrzují to, že média mohou prezentovat realitu zkresleně a tím tak vytvářet ve společnosti dezorientovaný pohled na skutečnost. Jinak řečeno, informace, které jsou nám předkládány, mohou být v rozporu s realitou a je jenom na nás, zda je podřídíme kritickému pohledu nebo se necháme uvést v omyl. Daná bipolarita může opět zakořenit ve stereotypizaci a charakteristiky týkající se osob s mentálním postižením.

Co se týče mentálního postižení, film je pro práci přínosný významnou reprezentací života osob s mentálním postižením v ústavním prostředí osmdesátých let minulého století. Oproti ostatním filmům, které jsem vybrala pro analýzu je odlišný tím, že hlavní hrdina příběhu nepředstavuje osobu s mentálním postižením. Ve filmu také vystupují herečky s mentálním postižením, což podporuje reálnost celého díla.

Ve filmovém zpracování je Marika Fárová, v podání Anny Geislerové, patnáctiletá dívka, která byla po znásilnění svým otcem odebrána rodině a převezena do Ústavu sociální péče na Šancích. Již v prvních momentech je jí jasné, že do zařízení tohoto typu nepatří. Snaží se to všem vysvětlit, ale okolí je vůči ní hluché. Marika očividně nemá mentální postižení a do zařízení je umístěna díky byrokratické chybě. Jejím očima je pak na ústavní prostředí nahlíženo. Působí antagonisticky, vnáší do ústavního prostředí element narušitele a odkrývá situace, které představují dril pracovníků, týrání svěřených osob, šikanu na pracovišti, sexuální obtěžování a laxnost autorit. Na to vše je skrytě nazíráno jako na chybu tehdejšího režimu.

Jak jsem již zmínila, herečkami jsou ženy s mentálním postižením, s výjimkou hlavní hrdinky filmu a Johanky. Johanka, v podání Barbory

⁵⁴ iDNES.CZ., cit. 52

Hrzánové, je mladá žena s mentálním postižením a zároveň Maričina nejlepší kamarádkou. Vyjadřuje se pomocí jednoduchých vět, je hodná, bojácná a nemá žádné přidružené fyzické postižení. Ve stodole má schovaný kufřík s poklady, který čítá pár kreseb s tematikou slunce a gumové pískací prasátko. Její postava z kolektivu žen v ústavním zařízení díky kamarádství s Marikou vyčnívá. Jsou zde v rámci herectví kladeny vyšší nároky, což je zřejmě důvod, proč do této role Filip Renč obsadil ženu bez postižení a profesně kompetentní osobu. Marika Johanku vždy obhájí a chrání, povídají si a při jídle spolu vždy sedí u stolu. Nakonec ale také uhoří s pětadvaceti ženami s mentálním postižením.

Ve filmu se objevuje několik osob s mentálním postižením, jejichž přesnější diagnóza nám není známa. Na některých herečkách jsou patné znaky Downova syndromu⁵⁵. Například u Petry, která představuje pravou ruku některých pracovníků, roznáší jídlo, nakupuje v obchodě a dělá vše možné, aby se pracovníkům zavděčila.

Rozdělení „chovanek“ je patrné jen v rámci schopnějších žen, které bydlí ve spodním patře, a takzvaných „ležáků“⁵⁶, kteří (které) žijí v uzamčených pokojích v horních patrech. Skupina hereček se dá roztrdit i v rámci scén, kdy je přítomen celý „ústav“, jako například konzumace stravy v jídelně a na skupinu děvčat, která žijí s Marikou na pokoji. Těch je s Marikou i Johankou celkem šest.

Ženy v zařízení jsou oděny do domácího nebo sportovního oblečení, které nijak zvlášť neupozorňuje na mentální postižení. Je však patrné, že když se v zařízení objeví někdo „z venku“, například mladý údržbář, nebo když se děj přesune do dětského domova „v Hradci“, je oblečení těchto lidí modernější a stylovější. Jedna žena má na hlavě plastovou helmu. Je to opatření proti úrazu hlavy, dle mého soudu jde o epileptičku, které je tímto způsobem zajištěno bezpečí. Naopak „vychovatelky“ (v současnosti pracovníce v sociálních službách) nosí dlouhé bílé a modré zdravotnické pláště nebo zdravotnické obleky, což určuje jejich dominantní postavení.

⁵⁵ Typická faciés je u Downova syndromu způsobena oční řasou – *epikantem* a vzhůru směřující oční štěrbinou, nízkou posazenými ušima a zvětšeným jazykem – *makroglosií*. Dříve používaný termín "mongolismus" se však dnes již nepoužívá. VROZENE-VADY.CZ. Downův syndrom. [online]. [cit. 28. března 2012]. Dostupné z WWW: http://www.vrozene-vady.cz/vrozene-vady/index.php?co=downuv_syndrom

⁵⁶ Výraz pro osobu, která je „ležící“, má omezené možnosti v oblasti hybnosti a je většinu času upoutána na lůžko.

Prostředí Ústavu sociální péče se podílí na děsivosti filmu. Je to obrovská budova, do jejíhož areálu se vstupuje velkou branou a na jejímž nosném sloupu visí obrovská cedule s nápisem: „Ústav sociální péče pro mládež na Šancích.“ Areál je obehnan kovovým oplocením. Když jdou ženy každé ráno ve skupině cvičit, prostor, který je určen k přechodu na cvičební místo, je také obehnan plotem (jako opatření proti útěku). Pracovnice v sociálních službách v teplákové soupravě a píšalkou, vedoucí ženy cestou obehnanou kovovými dráty vypadá jako zřízenec vězeňské služby.

Budovu ústavního zařízení představuje velké dvoupatrové sídlo. V dané době byly „ústavy“ umístovány v bývalých státem zabavených zámcích a honosných sídlech, které se nacházely na okrajích měst. Pokoje, kde žijí ženy s mentálním postižením, jsou velké a prostorné. V jednom pokoji je umístěno několik klientek. Sociální zařízení je také společné. Výdej jídla je hromadný a stoluje se v jídelně. To poukazuje na absenci soukromí žen a striktní denní režim.

Společnost, která se pohybuje v okolí žen s mentálním postižením, se skládá z „vychovatelek“, ředitele, lékaře alkoholika a mladého údržbáře. Pracovnicím velí „hlavní vychovatelka“, která v průběhu filmu odjíždí za synem do Spojených států a její funkci pak zastane jedna z pracovnic, která má poměr s kolegyní a zajímá se v tomto směru i o Mariku. V kolektivu pracovnic v sociálních službách působí i jedna žena s dobrým srdcem. Chová se ke klientkám pěkně, má pro ně pochopení a před vedením se jich zastává. Díky tomu je pak šikanována a její osud je nejasný, když si pro ni do zařízení přijíždí Veřejná bezpečnost.

Ředitel se o své svěřence vůbec nezajímá, sbírá autíčka a reprezentuje zařízení „venku“, aniž by o jeho chodu něco věděl. Lékař několikrát bojuje proti přílišné medikaci, zastává se Mariky, ale jeho autorita je opakovaně snižována, v důsledku závislosti na alkoholu. Mladý údržbář představuje pro Mariku jedinou naději. Zajistí, aby si mohla zatelefonovat a je jediný, kdo jí alespoň částečně věří nebo přinejmenším zvažuje situaci z kritického pohledu. Při požáru vyleze do vrchního patra hořícího domu a zachraňuje klientky, zatímco hasiči se k tomu dlouhou dobu nemají.

Terminologie, která je ve filmu užita, je značně nevhodná. Padnou zde slova jako „dementi“ nebo „debilní děti“. Vždy jsou tato slova užita v negativní konotaci.

Je těžké posuzovat danou dobu kvůli praktikám, které se zaváděly do praxe a byly považovány za správné. Nic ale nemění na faktu, že po událostech, které se v zařízení odehrály, dvě z pracovníků byly odsouzeny za týrání svěřené osoby a Marika za žhářství.

Ve filmu jsou využity zpomalené záběry a to vždy ve chvíli, kdy jde o moment, poukazující na zrudnost chování pracovníků, což signalizuje vážnost situace. Kamera je v tomto smyslu využita například ve chvíli, kdy „vychovatelka“ posílá Mariku spát a odříkává známou říkanku o ovečkách. Během počítání se kamera pomalu vzdaluje a postupně zabírá tmavou místnost plnou stínů. Veškeré stylové prvky, které jsou ve filmu *Requiem pro panenku* užity, podporují děsivost prostředí nebo situací.

Ve filmu se promítá mýtus „*Lidé s mentálním postižením jsou jako „děti“, a jako s dětmi s nimi musíme i jednat.*“ Pracovnice v sociálních službách se ke klientkám chovají jako k dospělým ženám. Naopak, v mnoha případech nerespektují individuální potřeby jednotlivců a jejich požadavky jsou náročné a tvrdé, až nehumánní. Tento mýtus je vyvrácen.

Tvrzení „*Lidé s mentálním postižením jsou agresivní, nevyzpytatelní a nebezpeční*“ je ve filmu *Requiem pro panenku* naznačeno, ale opět jen z pohledu pracovníků. Ty se ke klientkám chovají, jako by byly všechny agresivní, nevyzpytatelné a nebezpečné, ale ukazuje se, že to není třeba. Důkazem je i užívání medikace, coby represivního opatření. Tento mýtus je ve filmu vyvrácen.

V případě mýtu „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopni samostatného života a potřebují neustálý dohled a pomoc*“ zde opět hraje roli ústavní prostředí, jež samo o sobě daný mýtus potvrzuje.

Ve filmu je přítomen mýtus „*Člověk s mentálním postižením není schopný se samostatně rozhodnout, proto potřebuje vedle sebe někoho, kdo bude rozhodovat za něj.*“ Pracovnice ve filmu rozhodují za klientky neustále. Denní režim, který je zde nastaven, nedovoluje ženám s mentálním postižením svobodnou volbu. Na první pohled by se mohlo zdát, že mýtus je ve filmu potvrzen, ale mnoho situací se točí okolo potřeby se pracovníkům postavit

a zajistit si tak klid a pohodu. To je ovšem díky režimu v zařízení, nadvládě a neochotě pracovníků nemožné. Mýtus se tímto vyvrací.

Marika, která se omylem do zařízení dostane, se cítí odlišná od ostatních. V zařízení si s intaktním (běžným) člověkem nevede rady, protože se pochopitelně vůči ústavním praktikám, útlaku a šikaně brání. Ženy s mentálním postižením si svou odlišnost od Mariky nijak neuvědomují, nedávají jí najevo, že je jiná, naopak jí automaticky přijímají mezi sebe. Zde je přítomen mýtus „*Člověk s mentálním postižením si neuvědomuje svoji odlišnost*“, který se tímto potvrdil.

Co se týče mýtu „*Lidé s mentálním postižením se nejlépe cítí mezi „svými*““, ústavní prostředí jako činitel separace osob s mentálním postižením samo o sobě vyvolává tento mýtus. Proto ho shledávám potvrzeným.

Film Requiem pro panenku významně poukazuje na totalitní režim a praktiky dané doby v ústavním prostředí. Jak sám Renč prohlásil „...*A zároveň jsem to celé vnímal jako metaforu k životu v socialistickém Československu – odstrašující případ, jak se dá zneužít moc a jak lidi nemají šanci proti nespravedlnosti.*“⁵⁷

Ve filmu se potvrdily tři mýty a tři byly vyvráceny. Čtyři z výše zmíněných mýtů se ve filmu nevyskytovaly. Avšak život osob s mentálním postižením je zde prezentován tragicky v závislosti na prostředí a společnosti. Poukazuje na bezprávi, které tyto osoby v daném zařízení musely zakoušet. Momenty, ve kterých byly ženy s mentálním postižením prezentovány v negacích, byly vždy vyvolány jiným činitelem a zároveň bylo poukázáno na nehumánní chování.

Film Requiem pro panenku považuji za velice významný v oblasti prevence stereotypizací a charakteristik, které jsou o lidech s mentálním postižením ve společnosti vytvářeny. Vyvolává potřebu změny v rámci mocenského postavení společnosti vůči minoritě osob s mentálním postižením a tím vhodně reprezentuje tyto osoby.

57 iDNES.CZ., cit. 52

5.2 Fany

Film Fany vypovídá o příběhu dvou sester, Jiřiny a Františky (Fanyňky), přičemž druhá z nich má mentální postižení. Tematika je spjata s rodinným prostředím člověka s mentálním postižením a jeho postavením a uplatněním ve společnosti.

V úvodní scéně je Fanyňka představována sestrou Jiřinou, která konzultuje svou situaci s kolegou psychiatrem v nemocnici. Jiřina je primárka a je postavena před rozhodnutím, zda si vzít sestru k sobě domů nebo jí zajistit místo v ústavní péči.

Z rozhovoru je patrné, že Fanyňka s obtížemi „vychodila“ pomocnou školu (nyní základní škola speciální⁵⁸), pak se učila rok kuchařkou. Po matčině smrti si jí vzala do péče tetička, která se v současné době stěhuje za synem do Ameriky. Jiřina se za svou sestru jako dítě styděla a v pubertě jí nenáviděla. Teď se skoro nevidají, jen na svátky a jednou za rok jí teta sestru přiveze na vyšetření. Kolega Jiřině radí, aby sestru odevzdala do ústavní péče s tím, že si nemůže při svém zaměstnání dovolit se o ni starat. Tento postoj, který se ve filmu objevuje několikrát i v rámci jiných postav, představuje stěžejní téma filmu, a to mýtus „Člověk s mentálním postižením je pro rodinu neštěstím“. Jiřina však na rady odborníka nedá, protože matce před smrtí slíbila, že Fanyňku do „ústavu“ nikdy neodevzdá, proto si jí bere k sobě domů.

Fanyňka, v podání Jiřiny Bohdalové, je padesáti osmiletá žena s lehkou mentální retardací, která nemá jiné přidružené postižení. Vyjadřuje se srozumitelně, s komunikací nemá žádné problémy, až na horší výslovnost některých hlásek a občasné opakování slov po ostatních. Má ráda tetičku, sestru Jiřinu a zvířata.

Styl oblečení, které má na sobě se, v průběhu filmu nemění. Jsou to dlouhé šaty, pod nimi košile zapnutá ke krku a svetřík. Když jde ven, přes šaty má oblečený neforemný „baloňák“. Vlasy jsou sestřižené na mikádo s ofinou připevněnou vlásenkou. Na hlavě nosí klobouček s broží bílé kočičky.

58 V základních školách speciálních (původně pomocných školách) se vzdělávají zpravidla žáci s mentálním postižením středního až těžkého stupně. RVP – METODICKÝ PORTÁL. *Základní škola speciální*. [online]. [cit. 25. března 2013]. Dostupné z WWW: http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/Z/Z%C3%A1kladn%C3%AD_%C5%A1kola_speci%C3%A1ln%C3%AD

Oblečení a střih vlasů nejsou módní a brož s bílou kočičkou je pro ženu jejího věku nepřiměřená, až infantilní, což v rámci filmu vypovídá o postavě osoby s mentálním postižením.

I přes to, že Fanyinka s obtížemi vystudovala pomocnou školu, v domácnosti zvládá vše potřebné, ráda dělá domácí práce a vaří. Uklízet chodí i do kostela poblíž okolí svého nového bydliště, kam každý den dochází a pod vedením faráře plní různé úklidové práce. Sama říká, že je tam zaměstnaná, což není pravda, protože za vykonanou práci nepobírá žádný plat.

Fanynkina dětskost, tedy mýtus „Lidé s mentálním postižením jsou jako „děti“, a jako s dětmi s nimi musíme i jednat“, je ve filmu vyjádřena její až patologickou láskou ke zvířatům, hlavně k psům. V rámci svého vyjadřování někdy používá zdobnělínky a její celkový pohled na svět je dětský. Pokud nedokáže situaci řešit, má potřebu vrátit se k tetičce, která jí vždy rozuměla.

Někdy si neuvědomuje vážnost situace a zaobírá se detaily, které jsou v danou chvíli bezpředmětné. To se ukazuje například ve scéně, kdy je vykraden kostel, který měla hlídat. Farář v zoufalosti řekne, že se zastřelí a Fanyinka mu odpoví, že to není možné, když nemá pušku. Dalším takovým momentem je situace, kdy Fanyinka v zuřivosti při hádce se sestrou rozbije popelníkem akvárium s rybičkami. Místo toho, aby škodu napravila a začala odstraňovat vodu, která promáčela koberec a podlahu, sbírá rybky a nic jiného jí nezajímá.

V tomto momentě je patrný rozdíl mezi sestrami. Jiřina je praktická, racionální, stará se o vodu a strachuje se, aby neohrozila sousedy, Fanynkíným jediným zájmem jsou zvířata. Zde je vytvářen kontrast mezi oběma ženami. Jiřina je inteligentní, ambiciózní, chladná, náročná workoholička a Fanyinka představuje nízkou inteligenci, neopatrnost, roztěkanost a citovou labilitu. Kontrast je vytvářen i v průběhu filmu v rámci společnosti doktorů a jejich pacientů, kdy se role pacienta odvíjí od závislosti na lékaři. V církevním prostředí se zase farář vyvyšuje, prohlašuje, že umí více modliteb, než velebný pán, který má titul PhDr.

Fanyinka je člověk, který vyvolává komplikované situace, jež by bez jeho přítomnosti probíhaly bez problémů. Staví svou sestru do situací, které jí přidělávají starosti. Tento fakt se projevuje ve scéně, kdy má odvést psa do útulku, tam ho nenechá a navíc si domů přinese kočku. Dále, neumí vypnout

alarm a do domu musí přijet policie, přijde do nemocnice a pečuje o pacienty, chodí na cizí pohřby nebo uteče a chce jet za tetičkou, protože neuhlídala kostel před zloději a farář jí za to vyhodil. Přes všechny obtížnosti, které zapříčiňuje, má Jiřinu velice ráda. Když se jí Jiřina zeptá, proč chodí na cizí pohřby, odpoví, že si představuje, jak umřela a všem je po ní smutno.

Jiřina se snaží s Fanynkou vyjít, ale po jejím útěku z domu shledává situaci neřešitelnou, proto se definitivně rozhodne jí umístit do ústavní péče. Jede se sama do jednoho Ústavu sociálních služeb (v současnosti Domov pro osoby se zdravotním postižením) podívat. Doprovází jí při tom kolega psychiatr a utvrzuje jí v jejím záměru.

Fanynka na svou lásku ke zvířatům nakonec doplatí, když se ocitne v situaci, která již jednou ve filmu nastala. Pes, kterého našla na ulici a kterého si k sobě připoutala, se snaží přejít vozovku. Ta je v plném provozu. Fanynka to vidí a pospíchá za ním, aby ho převedla. Poprvé, na začátku filmu, se jí to povedlo, podruhé, když spěchá psovi naproti, jí srazí nákladní auto. Fanynka tak stvrzuje svůj osud osoby s mentálním postižením tím, že sama doplatila na své nezodpovědné chování.

Pozice společnosti v příběhu je ve všech směrech proti postavě Fanynky. Lze v ní spatřit antagonistický prvek. Patří sem již zmíněný kolega psychiatr, který působí jako odborník a podává Jiřině informace z medicínského pohledu. Při úvodní konzultaci jí přesvědčuje o tom, že nebude schopná dát Fanynce vše, co potřebuje. V průběhu filmu se pak ujišťuje, zda jeho předpoklady byly správné a ptá se Jiřiny, zda si o tom chce promluvit, Jiřina rozhovor však odmítá. Nakonec jí provádí po ústavním zařízení a ujišťuje jí, že udělala správné rozhodnutí. Osoba psychiatra představuje mýtus „Lidé s mentálním postižením se nejlépe cítí mezi „svými““.

Přítomnost Fanynky v životě Jiřiny vidí negativně stejně tak i její milenec, kolega z oddělení. Spatřuje v Jiřině ženu, kterou by mohla taková zátěž zničit a dává jí najevo, že to není dobře. Částečně z toho důvodu, že o ní má starost, ale i proto, že Fanynka bortí jeho intimní život s Jiřinou.

Sousedé v domě, kde obě ženy bydlí, situaci Jiřině také neusnadňují. Jejich pohledy jsou vše vypovídající a za všechny vystupuje sousedka, která je vždy přítomna tomu, když Fanynka provede nějaký „průšvih“.

Terminologie, která je v rámci mentálního postižení ve filmu využita, není vhodná. Vyvolává negativní konotaci. Sama Jiřina používá při označení diagnózy své sestry pojem „lehká debilita“ a jednou jí dokonce nazve „debilem“, což má v konkrétní situaci i kulturně – společenský význam.

Ve filmu se promítá mýtus „Lidé s mentálním postižením jsou jako „děti“, a jako s dětmi s nimi musíme i jednat.“ Tento mýtus je ve filmu prezentován skrz Fanyčinu patologickou náklonnost ke zvířatům, na kterou také doplatí. Její záliby mají podobný charakter. Vlastní plyšového psa, kterého kartáčuje, dva psy, které za život poznala, oslovuje „pane“, sleduje televizní reklamy, její nejoblíbenější je „Mr Proper“ a ráda ho předvádí. Na pokrývce hlavy má připevněnou brož bílé kočičky. Podobně jako dítě nedokáže řešit náročnější životní situace, špatně se v nich orientuje. Tento mýtus se ve filmu potvrdil.

Film Fany obsahuje také mýtus „*Člověk s mentálním postižením je pro rodinu neštěstím.*“ Výše zmíněný mýtus představuje hlavní téma filmu. Fanyinka komplikuje vše, při čem je přítomna, dokonce dokáže rozčítit i faráře. Pro sestru je obrovskou přítěží a její pobyt u ní nemá delšího trvání. Fanyinka je shledána příliš zatěžujícím a nezvladatelným elementem a chystá se na cestu do ústavního zařízení, kam už se, bohužel (bohudík?) nedostane. Mýtus je ve filmu potvrzen v plné míře.

Tvrzení „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopni se vzdělávat*“ je ve filmu naznačeno, kdy Jiřina sama říká, že Fanyinka „vychodila“ pomocnou školu jen s obtížemi a kuchařkou se učila jen rok. Vzhledem k charakteru tvrzení sestry, která tuto informaci sdělila kolegovi, kroutíc hlavou a pochybujíc o výroku své matky, že Fanyinka není hloupá, jen nemá zájem o vzdělání, je tento mýtus potvrzen.

„*Lidé s mentálním postižením nejsou schopni samostatného života a potřebují neustálý dohled a pomoc.*“ Tento mýtus je ve filmu zpočátku předkládán ve formě otázky. Jiřina dlouho zvažuje, zda by si Fanyinku mohla vzít domů, aniž by nad ní musela mít dohled a musela jí pomáhat, protože náročnost jejího zaměstnání to nedovoluje. Vzhledem k vývoji okolností je podána odpověď. Fanyinka musí odejít do ústavního zařízení, kde bude mít stálý dohled, práci a zábavu. Mýtus je ve filmu potvrzen.

V analyzovaném filmu je patrný i mýtus „Člověk s mentálním postižením není schopný se samostatně rozhodnout, proto potřebuje vedle sebe někoho, kdo bude rozhodovat za něj.“ Jiřina se několikrát Fanyanky zeptá na její názor. Například v momentě rozhodování, zda chce do „ústavu“ nebo k ní domů. Také v situaci, kdy přemýšlí o tom, co s našetřenými penězi. Fanyanka se vždy rozhoduje sama. Mýtus je vyvrácen.

Mýtus „Lidé s mentálním postižením se nejlépe cítí mezi „svými““ zde zastupuje osoba kolegy psychiatra. Ten jej zastává a snaží se o něm přesvědčit i Jiřinu, ta nakonec podléhá. Mýtus je potvrzen.

Fanyanka žije v domněnání, že do kostela chodí jako do zaměstnání. Neuvědomuje si, že by musela za odvedenou práci dostávat plat. V jejím případě je práce využita k naplnění volného času, potřebě člověka být platným ve společnosti a zajištění Fanyanky, když je Jiřina v zaměstnání. Fanyančin postoj k zaměstnání jí nikdo nevyvrací, nechávají jí při něm, aby nebyla zklamaná. Toto reflektuje mýtus „Lidé s mentálním postižením potřebují být chráněni před neúspěchem“, který je ve filmu potvrzen.

Ve filmu Fany se vyskytuje sedm mýtů, tři jsou zde absentovány. Ze sedmi přítomných mýtů se šest potvrdilo a jeden je vyvrácen. Pokud jde o film, který by kladně reprezentoval osoby s mentálním postižením, nelze souhlasit. Situace, které nám film jako médium předkládá, jsou založeny na hlavním mýtu „Člověk s mentálním postižením je pro rodinu neštěstím“ a tento mýtus také striktně potvrzuje.

5.3 Nuda v Brně

Film Nuda v Brně se velmi intenzivně dotýká problematiky sexuality osob s mentálním postižením. Tento fenomén posledních cca deseti let vyvolává spoustu otázek etického, právního a společenského rázu. V porevoluční české kinematografii se často vyskytuje tematika kritiky vztahů, lásky a morálky, což představuje jeden z hlavních prvků námětů. A to jak na úrovni široké veřejnosti, menších společenských skupin, tak v rámci sociálních interakcí dvou jedinců.

Nuda v Brně odkrývá pohled na životy několika lidí, odvíjející se na platformě lásky, sexu a vztahů, kde většina hrdinů nedopadne tak, jak by

původně chtěla. Nejlépe ze všech představených vztahových rovin vychází Standa a Olinka, dva zamilovaní lidé s mentálním postižením, kteří se snaží po ročním korespondenčním vztahu prožít intimní chvíle a musí překonat spoustu překážek a nástrah. Nakonec se jim záměr podaří a ukazuje se, jak běžní lidé (intaktní populace) v dnešní době zápasí sami se sebou a nedokážou mít nebo si neudrží kvalitní láskyplný vztah.

Jak jsem již zmínila, film *Nuda* v Brně skýtá pohled na dvě osoby s lehkým mentálním postižením, Olinku a Standu. Po úvodní scéně a proslovu moderátora v televizi následuje dlouhý pomalý záběr na stěnu pokoje, kde visí plakáty s tematikou kulturistiky, autíčko, zlatou medaili, zlatý pohár, Jardův (Standův bratr) diplom za první místo krajského přeboru juniorů v kickboxu a školní fotografie. Tato polovina stěny charakterizuje Jardovy zájmy, život a podává první informace o jeho osobě. Standova polovina je již trochu odlišná. Jsou zde fotografie Standy s Olinkou, pohledníci se srdcem a nápisem „Z lásky“, velký plakát tygra z animované pohádky *Medvídek Pú*, zarámovaný obrázek chlapce s píšťalkou, který připomíná notoricky známé ilustrace Heleny Zmatlíkové ke knize *Honzíkova cesta*, vystavené karty s ilustrací Krtečka od Zdeňka Milera, plyšovou hračku s tykadly a do toho všeho kontrastuje vylepený výstřižek z bulvárního časopisu *Super* s fotografií ženy s odhaleným velkým poprsím a tučným titulkem „Nahá Buzková na Jadranu“.

Dětskost v podobě vizuálních odkazů na pohádky a „dospělácký“ výstřižek z novin symbolizuje povahu tematiky filmu, kdy se dva lidé s mentálním postižením, bez zkušeností a se svým až infantilním přístupem k životu rozhodnou k tomu, aby spolu prožili intimní chvíle. V tomto konkrétním případě mýtus „Lidé s mentálním postižením jsou jako „děti“, a jako s dětmi s nimi musíme i jednat“ je vyvrácen. I přes Standovy záliby v pohádkách, což je typické hlavně pro děti, má zájem o ženy, jejich tělo a chtěl by mít s Olinkou pohlavní styk. Standa je zdravý dospělý muž, který má ve své sexualitě zcela jasno a k naplnění tužby mu zbývá překovat stud a několik praktických záležitostí.

Praktické záležitosti, které Standa jako muž musí zvládnout, představují ve filmu situaci, kdy se učí nasazovat kondom na rohlík, pod vedením a instruktáží svého bratra Jardy. Názornost při této činnosti za použití rohlíku jako falu je u osob s MP v rámci možností zcela vhodná a odpovídající

skutečnosti ve smyslu rozumových schopností těchto osob. Zajímavým momentem pak shledávám situaci, kdy se Standa zeptá Jardy, co má dělat potom. Je patrné, že Jarda neví, co má odpovědět, tak je velice stručný a Standu odbude.

Informace o hrdinech filmu nám podává vypravěč hned v zápětí, kdy se postava začíná objevovat na scéně. Stejně tak to je i v případě Standy.

„Tak, tohle je Standa Pichlík. Dvacet sedm let. Standa je (pauza) trochu pomalejší, chodil do zvláštní školy, pak se učil na zahradníka, vždycky se mu líbily kaktusy, tak věřil, že jich tam bude hodně. No ale nebylo. Tak toho po roce nechal. Má papíry na hlavu, sedmdesát pět (pauza) kilogramů a sto sedmdesát osm centimetrů. Nejvíc ze všeho má rád (pauza) svého bratra.“⁵⁹

Vypravěč nám představuje Standu jako muže s lehkým mentálním postižením, což je patrné z toho, že navštěvoval „zvláštní školu“⁶⁰ a také z vyjádření, že „je pomalejší“ a že „má papíry na hlavu“ – již tyto dva „lidové“ výrazy navozují negativní konotaci. Po ukončení povinné školní docházky se pokoušel vyučit zahradníkem, ale po roce musel školu ukončit, protože si myslel, že tam bude hodně kaktusů, ale zjistil, že to tak není. Nedostatečná informovanost o studijním oboru a dezorientovaný pohled na povolání zahradníka poukazuje na primitivnost úsudku člověka s mentálním postižením. Standa má ze všeho nejvíc rád svého bratra, je na něm závislý a řídí se tím, co řekne. Bratr toho však nezneužívá, naopak se snaží Standovi pomoci a dávat mu užitečné rady.

Standa, v podání Jana Budaře, je mladý zdravý muž s průměrnou výškou a váhou. Je trochu plachý, nemluvný a neustále se omlouvá i za věci, za které nemůže, přičemž klopí oči. Jeho sebevědomí je nižší, ale to ho neodradí od cílů, které si určí. Kostýmy, které jsou v rámci Standovy postavy

⁵⁹ Nuda v Brně (2003)

⁶⁰ Dle současné terminologie Základní škola praktická – „V tomto typu školského zařízení se vzdělávají žáci, kteří se nemohou s úspěchem vzdělávat na základní škole běžného typu. Jedná se o žáky s lehkým mentálním postižením. Hlavním cílem základní školy praktické (původně zvláštní školy) je umožnit žákům s lehkým mentálním postižením pomocí výchovně vzdělávacích prostředků a metod dosáhnout co nejvyšší úrovně znalostí, dovedností a rozvoje osobnostních kvalit při respektování jejich individuálních zvláštností. Veškeré cíle výchovné a vzdělávací práce směřují k přípravě žáků na jejich zapojení, případně úplnou integraci do běžného života.“ RVP – METODICKÝ PORTÁL. Základní škola praktická. [online]. [cit. 12. března 2013]. Dostupné z WWW: http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/Z/Z%C3%A1kladn%C3%AD_%C5%A1kola_praktick%C3%A

využity, odpovídají dobové módě a nijak zvlášť neurčují Standu ve smyslu dehonestace.

V oblasti vztahů a sexu nemá žádné zkušenosti, proto, když ho Olinka pozve k sobě domů na návštěvu, kde může i přespát, je značně nervózní a přemlouvá Jardu, aby nikam nejezdili. Po cestě za Olinkou musí dokonce autobus zastavit, protože se Standovi udělá nevolno a vyběhne ven, aby se vyzvracel. Opět je zde u Standy poukázáno na dětskost, když při čtení dopisu s pozvánkou přidrží na klíně již zmíněného plyšového „kamaráda“.

„Olinka Šimáková, dvacet čtyři let, sto šedesát šest centimetrů, padesát šest kilogramů, má enormně velké srdce, chlapce na Bruntálsku a velké trápení s maminkou. Maminka se o ní bojí, (pauza) někdy jí telefonuje i osmkrát za den. Tatínka Olinka nemá, utekl od maminky v osmdesátém třetím. Je učenlivá, důvěřivá a hodná. V domě jí mají všichni rádi. Maminku ne.“⁶¹

Vypravěč představuje Olinku jako dospělou ženu, která má problémy se svou matkou, avšak o jejím mentálním postižení se nezmiňuje. Popisuje Olinku jen fyzicky. Zde je patrný mýtus „Lidé s mentálním postižením nejsou schopni samostatného života a potřebují neustálý dohled a pomoc“. Tento mýtus je nám však vyvracen v tom smyslu, že matka své chování přehání, zbytečně Olince volá až osmkrát denně a negativně na tento fakt reaguje i okolí, které jí za toto chování odsuzuje.

Pro rodinu je vždy těžké, když se partnerům narodí dítě s hendikepem, což představuje velice náročnou životní situaci. Vypravěč naznačuje, že dané okolnosti Olinčin otec nezvládl a matku s dcerou opustil. Tento fenomén, bohužel, v praktickém životě není zase až tak ojedinělý.

Olinka, v podání Kateřiny Holánové, je dospělá žena s mentálním postižením, která žije se svou matkou v činžovním domě. Fyzicky je zcela zdráva. Na vzhledu jí však nepřidává viditelný předkus, kvůli kterému má problémy s výslovností, hlavně se sykavkami. Vyjadřuje se v rámci jednoduchých vět, není příliš výřečná, je však velmi šikovná, zvládá domácí práce, umí vařit a v kolektivu sousedů je velice oblíbená. Pravidelně se schází s ženami z domu, které jí dávají rady do života, hlavně v oblasti vztahů

61 Nuda v Brně (2003)

a sexuálních záležitostí. Všechny ženy však mají v těchto oblastech své individuální problémy, které samy nedokážou řešit.

Film v jedné scéně, ve které vystupuje Olinka s matkou, opět předkládá mýtus „Lidé s mentálním postižením jsou jako „děti“, a jako s dětmi s nimi musíme i jednat“. Jde o situaci, kdy matka kárá Olinku za lhaní a že jedla řízky bez chleba, přičemž Olinka smažila řízky pro Standu, který měl za chvíli přijít na onu smlouvanou návštěvu. To by ale matku v životě nenapadlo. Celou situaci podkresluje doznívající melodie z pořadu Večerníček, která potvrzuje matčin pohled na Olinku jako na dítě a také podává zprávu o čase. V momentě, kdy zní závěrečná znělka z Večerníčku, Olinka vymačkává z plata prášků Rohypnol a dává ho matce do kávy. Znělka v tomto případě naznačuje konec „dětskosti“ a veliký matčin omyl.

Dalším ukazatelem na specifikum člověka s mentálním postižením je scéna, kdy Olinka nadopuje svou matku Rohypnolem. Neuvědomuje si, jaké následky by tento čin mohl způsobit, kdyby matce podala větší množství „léku/drogy“, jejíž distribuce je v současné době v mnoha zemích již zakázána. Olinka přitom jenom chce být se Standou o samotě. Lidé s mentálním postižením mohou být často oběťmi svého jednání, protože nedokážou v důsledku svých rozumových schopností uvědomovat si následky vlastního chování. To bývá ve značné míře důvodem ke zbavení svéprávnosti těchto osob a nutnosti určité míry podpory, nikoliv však péče.

Vztah Olinky a Standy je relativně harmonický, seznámili se na atletických závodech a od té doby si dopisovali. Když Standa přijede za Olinkou, je nejdřív představen kolektivu Olinčiných sousedů, kteří v rámci její bezpečnosti chtějí nejprve Standu poznat a vyhodnotit, zda by náhodou nemohl mít násilnické sklony. Když čekají v pokoji a baví se, padne věta:

„Hlavně, aby věděl, kdy přestat. Voni jsou jak králíci, tydlety mentální.“⁶²

Názor ženy, která si při vyslovení věty zapaluje cigaretu a prezentuje ho jen tak mimochodem, je značně rozšířeným mýtem ve společnosti. Pochází z domněnky, že člověk, zvláště pak muž s mentálním postižením musí být nutně hypersexuální. Představíme-li si však, že bychom sami žili celý život

62 Nuda v Brně (2003)

zavření v zařízení ústavního typu, které je nekoedukované (mužské nebo ženské), kde nemáme přístup k adekvátnímu protějšku opačného pohlaví (v případě většinové heterosexuality), těžko bychom mohli tvrdit, že nebudeme sexuálně frustrováni. Člověk s mentálním postižením může mít opožděný psychosexuální vývoj, ale v rámci sexuálních potřeb není nijak odlišný od běžné (intaktní) populace. Jinak řečeno, hypersexualita není projevem mentální retardace, a pokud by k ní mělo u některých jedinců dojít, může za to sociální prostředí. V případě Standy je patrné, že s takovými problémy se nepotýká.

Sexuální scéna Standy a Olinky představuje zpočátku komickou, posléze však romantickou situaci. Standa je velice nervózní a neví, co má dělat. Celý se klepe a bojí se Olinky dotknout. Když pak iniciativu převezme Olinka, Standa se vzmuží a vše proběhne tak, jak má být. Do scény stříhem prolínají zároveň intimní scény ostatních hrdinů, které dopadnou katastrofálně. Olinka a Standa však nakonec zažívají jako jediní poklidný sexuální zážitek a dosáhnou tak cíle, který si tolik přáli. Situace nabírá neočekávaného rázu a vše, co bylo na začátku zprvu nereálnou představou, se obrací.

Pokud jde ve filmu o hudební složku, je využita tak, že buď podkresluje děj, má částečně vypravěčskou funkci nebo vhodně komentuje komické situace. Je hojně využívána v momentech, kdy je třeba zrychlit dění a probíhají krátké stříhy. Je použita jak původní hudba Jana Budaře, který ve filmu hraje i hlavní roli, tak archivní hudba, většinou písně z 50. či 60. let. Archivní hudba většinou doplňuje komickou situaci. Populární hudba figuruje v různých stylech, např. pop, jazz, latinsko-americký styl, ale vždy v rámci jednoho motivu. Filmové ticho je využito minimálně, ale občas se vyskytuje v momentech překvapení. Ve filmu je prezentováno několik motivů, například motiv, kdy vypravěč představuje jednotlivé postavy, kdy zní vysoké poklidné tóny klavíru nebo hlavní motiv filmu a zároveň i ústřední filmová píseň, která se obměňuje, „Všechno se stane dneska v noci“. Tento hlavní motiv vypráví o stěžejním tématu filmu.

Zajímavou funkcí hudby v tomto filmu je její využití při komických či kulturně společenských tématech, spojených s osobami s mentálním postižením (např. když se Standa učí nasazovat kondom, když leží s Olinkou v posteli). Při scénách tohoto typu je vždy použita archivní hudba z období padesátých a šedesátých let.

Ve filmu *Nuda v Brně* se promítá mýtus „*Lidé s mentálním postižením jsou jako „děti“, a jako s dětmi s nimi musíme i jednat.*“ Tento mýtus se ve filmu objevuje v souvislosti s tematikou dětскosti osob s mentálním postižením a jejich nároku na pohlavní život. I přes svou infantilnost (v některých případech) jsou tito lidé dospělí. Dále pak je předkládán ve scéně, kdy matka kárá Olinku za to, že snědla řízky bez chleba. Postava matky je typickým činitelem, který si nedokáže připustit dospělost své dcery a kvůli jejímu hendikepu má potřebu jí neustále chránit a hlídat jako malé dítě. Veškeré souvislosti jsou však podávány v podobě paradoxu nebo jako viditelně zveličované, což dokazuje, že takový přístup ne nesprávný. Mýtus je tímto vyvrácen.

Také mýtus „*Člověk s mentálním postižením je pro rodinu neštěstím*“ je v tomto filmu zastoupen. Vzhledem k tomu, že Standa i Olinka jsou oba z rodinného prostředí a mají zde i kvalitní zázemí, z celkového náhledu vyplývá, že člověk s mentálním postižením pro rodinu neštěstím není. Objevuje se zde ale případ Olinky a jejího tatínka, kdy je tomu naopak. Není ale vypravěčem striktně řečeno, že tatínek rodinu opustil kvůli Olince. Tento mýtus je proto primárně vyvrácen.

V případě negativních vlastností, tedy mýtu „*Lidé s mentálním postižením jsou agresivní, nevyzpytatelní a nebezpeční*“, je předkládána situace, kdy Olinčini přátelé hodnotí Standu. Mají obavy podobného rázu, které zmizí, když Standu osobně poznají. Mýtus shledávám jako vyvrácený.

Mýtus „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopni se vzdělávat*“ se ve filmu také vyskytuje. Je patrné, že z hlediska soběstačnosti a v rámci sebeobsluhy a obstarání si základních potřeb, nemá Standa a Olinka žádný problém. Pokud beru v potaz primární vzdělávání, Standa byl schopen dokončit „zvláštní školu“, avšak když vypravěč představuje Standu, zmiňuje také, že nebyl schopen se vyučit. Pokud jde ale o fakt, že by nebyl schopen se vzdělávat, z filmu to nevyplývá. Mýtus je tedy vyvrácen.

Tvrzení „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopni samostatného života a potřebují neustálý dohled a pomoc*“ prolíná celým filmem. V případě Standy je patrná psychická závislost na svém bratrovi, který sám jeho rady a pomoc vyhledává. Olinka má opačný problém, nedokáže se své matky

„zbavit“ ani když by chtěla mít schůzku s chlapcem a pozvat ho k sobě domů. V případě Standy je mýtus potvrzován, v případě Olinky je však vyvrácen.

Ve filmu *Nuda v Brně* se vyskytuje i mýtus „*Člověk s mentálním postižením není schopený se samostatně rozhodnout, proto potřebuje vedle sebe někoho, kdo bude rozhodovat za něj.*“ Zde se ukazuje, jak účinné jsou rady okolí vůči Olince a Standovi. Jarda sice působí vůči Standovi jako dominantní činitel, Standa se řídí jeho radami, ale sám chce svého cíle dosáhnout. Olinka si všechny rady žen vyslechne a do jisté míry se jimi řídí. Je však patrné, že oba hlavní hrdinové se ke společnému sexu rozhodli sami a nikdo za ně v průběhu dění nerozhodoval. Mýtus shledávám jako vyvrácený.

Vzhledem k tomu, že Standa a Olinka mají dobré rodinné zázemí a jsou se svým životem relativně spokojeni, není patrné, že by byli v rodinném a přátelském kruhu nešťastní. Mýtus „*Lidé s mentálním postižením se nejlépe cítí mezi „svými*““ proto shledávám jako vyvrácený.

Celý film se dotýká otázky a mýtu „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopní milovat a mít partnerský vztah stejně jako „zdraví“ lidé.*“ Mýtus je zcela vyvrácen v momentě, kdy se ukazuje, že je vše právě naopak. Osoby s mentálním postižením jsou zde „použity“ ke kritice společnosti.

Vzhledem k výše zmíněnému shledávám film *Nuda v Brně* jako dílo, které reprezentuje obraz osob s mentálním postižením v kladném slova smyslu. Až na některé maličkosti byly mýty vesměs vyvráceny nebo se nevyskytovaly vůbec. Ve filmu je prezentováno osm z deseti mýtů, což reflektuje postoj společnosti. Mýty jsou předkládány ve své negativní formě, ale posléze jsou vyvráceny reálnými situacemi, kdy se samy osoby s mentálním postižením prezentují v dobrém světle. Pozoruhodné na filmu *Nuda v Brně* je rok, ve kterém byl natočen, tedy 2003. Vzhledem k faktu, že první konference na téma Sexualita osob s mentálním postižením v České republice proběhla až rok poté. V tomto směru je film nadčasový.

5.4 Václav

Film Václav reprezentuje muže s mentálním postižením jako tragickou postavu, která je pro rodinu a okolí antagonistickým činitelem. Děj je posazen do prostředí venkova, kde Václav provádí různé průšvihy a společnost je musí neustále napravovat.

Jsou to například situace, kdy Václav střílí ze vzduchovky na poštovního doručovatele, vymaluje kancelář předsedy JZD bílou barvou se vším všudy, včetně oken a kabátu visícího na zdi nebo když nechá maminku na hřbitově a jde s místními chlapci jezdit na motorce a při tom znečistí sváteční oblek. Závažnost průšvihů se stupňuje. V momentě, kdy se dozví, že předseda kdysi udal jeho otce, po celé vesnici se objeví bílou barvou natřené nápisy „sraby“. Děj vyvrcholí fyzickým konfliktem mezi bratry a Václavovým útokem střelnou zbraní.

Václav Vingl, v podání Ivana Trojana, je zhruba čtyřicetiletý muž s lehkým mentálním postižením. Nemá žádný přidružený somatický hendikep. Jsou zde však patrné prvky schizofrenní osobnosti, která trpí bludy a nedokáže tyto rozpoznat od reality. Bludy zobrazují Václavova zemřelého otce, který mu dává rady do života a je jeho oporou v nerozhodných situacích. Václav se vyjadřuje bez problémů, jeho oblíbené rčení je: „Všechno bude.“

Oblečení, které má v průběhu filmu na sobě je většinou pracovní. Často také nosí oblíbenou modrou mikinu po otci, která má na zádech velký nápis ČSSR a vpředu na levé straně státní znak Československé socialistické republiky. Tento fakt nepřispívá pozitivně k zobrazení člověka s mentálním postižením.

Václav žije s maminkou, jejíž zdravotní stav není ideální. Má vysoký krevní tlak a potřebuje klid. Ten však s Václavem nemá. Do rodiny patří ještě Václavův bratr František, který na matku tlačí, aby ho odevzdala do ústavní péče. Chce, aby prodala dům a peněz si na stáří užila. Celý život bojuje o její přízeň, která je kvůli bratrovi upozaděna.

Václav je zamilován do Lídy. Ta je však Františkovou milenkou a má s ní nemanželské dítě. Lída je příčinou finálního bratrského sporu, v němž Václav Františka postřelí a je odsouzen k odnětí svobody. Po incidentu Václavova matka prosí obyvatele vesnice, aby podepsali petici pro udělení

milosti. Většina lidí, včetně Františka a jeho rodiny, podepsat odmítne. Václav je propuštěn po čtyřech měsících a dvanácti dnech na základě udělení prezidentské milosti. Petici podepsali čtyři lidé. Film je natočen na motivy skutečných událostí, dle prezidentských amnestií, které udělil Václav Havel v letech 1992 – 2003.

Ve filmu Václav se promítá mýtus „*Lidé s mentálním postižením jsou jako „děti“, a jako s dětmi s nimi musíme i jednat.*“ Dětskost, která je v mýtu zastoupena, není u Václava patrná. Okolí i rodina se snaží Václava brát jako dospělého muže a také na něj kladou příslušné nároky. Snaží se ho vést k tomu, aby byl společnosti prospěšný, a zapojují ho do dění ve vesnici. Václav společností není vnímán jako malé dítě. Mýtus je vyvrácen.

Mýtus „*Člověk s mentálním postižením je pro rodinu neštěstím*“ je ve filmu stěžejní. Václav je přítěží nejen pro rodinu, ale i pro společnost. Je spouštěčem mnoha situací, které vyžadují odpovědnost, a tu on nemá. Neumí pak své činy napravit a vše za něj řeší ostatní. V důsledku svých rozumově snížených schopností si nedokáže uvědomovat následky svých činů a také na to v závěru filmu tvrdě doplatí. Mýtus se tedy potvrdil.

Jedním z hlavních mýtů, které se ve filmu Václav objevují, je tvrzení „*Lidé s mentálním postižením jsou agresivní, nevyzpytatelní a nebezpeční.*“ Daný mýtus představuje vyvrcholení děje ve filmu Václav. Ve sporu o ženu mezi bratry František Václava zbije, avšak Václav nedokáže určit míru odplaty a rovnou si ku pomoci vezme zbraň. Vzhledem k tomu, že si společnost myslí, že Václav je nebezpečný, nechtějí také podepsat petici. Mýtus je proto potvrzen.

Své průšvihy Václav provádí vždy, když ho někdo nechá o samotě. To reflektuje mýtus „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopni samostatného života a potřebují neustálý dohled a pomoc.*“ Vzhledem k tomu, že se bez dohledu matky nedokáže sžít s prostředím, respektive v tomto momentě se závažnost jeho nepředložených činů začne stupňovat, považují mýtus za potvrzený.

Václav se dokáže rozhodovat sám, oponuje i matce nebo okolí. Ve filmu však působí jako rádce Václavův otec. Ten se mu zjevuje ve formě bludů a „našeptává“ mu, jak by měl jednat. Pomáhá tak Václavovi, aby si ujasnil situaci, a ovlivňuje jeho jednání. Mýtus „*Člověk s mentálním postižením není*

schopný se samostatně rozhodnout, proto potřebuje vedle sebe někoho, kdo bude rozhodovat za něj“ se proto u osoby s mentálním postižením vyvrací, avšak díky působení otce jako bludné představy se zároveň potvrzuje.

Mýtus „*Lidé s mentálním postižením se nejlépe cítí mezi „svými*““ zastupuje fakt, že jediný, kdo se Václava zastává, je jeho matka a Lída, Františkova milénka. František k Václavovi nemá příliš pozitivní vztah, neustále přemlouvá matku, aby ho umístila do zařízení ústavní péče. Později se k Františkovi nepřímo připojí i společnost, která odmítne podepsat petici (na konci filmu je v titulcích uvedeno, že petici nakonec podepsali jen čtyři lidé). Mýtus proto shledávám jako potvrzený.

Ve filmu Václav je zastoupen i mýtus „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopní milovat a mít partnerský vztah stejně jako „zdraví“ lidé.*“ Václav sice nedosáhne toho, aby měl kvalitní partnerský vztah, je však zamilován do Lídy, které se dvoří. Ve filmu dochází i k intimní scéně, kdy Lída uspokojí Václava rukou ve vaně. Je patrné, že pokud by Lída stála o Václava jako o muže, mohl by mít vztah, který by ho naplňoval. Mýtus je vyvrácen.

Mýtus „*Lidé s mentálním postižením potřebují být chráněni před neúspěchem*“ se ve filmu vyskytuje v podobě některých jedinců, kteří Václava neustále chrání a řeší za něj vzniklé komplikace, aniž by měl šanci si uvědomit, jak jsou závažné. Je to hlavně Václavova matka, která ho sice kárá, ale bez účinku. Též předseda družstva, ten Václava kryje více, než by měl. Václav takto proplouvá životem na vesnici a možná proto nakonec dojde k tomu, že postřelí vlastního bratra. Mýtus je potvrzen.

Film Václav se prolíná do dvou hlavních mýtů. „*Člověk s mentálním postižením je pro rodinu neštěstím*“ a „*Lidé s mentálním postižením jsou agresivní, nevyzpytatelní a nebezpeční*“. Celkově bylo ve filmu potvrzeno pět mýtů, dva byly vyvráceny, dva absentovány a jeden byl zároveň vyvrácen i potvrzen. Vzhledem k výše zmíněnému, považuji film Václav jako záporně reprezentující osoby s mentálním postižením.

Závěr

Cílem práce je charakterizovat českou filmovou tvorbu vymezeného časového období s tematikou mentálního postižení. Jakým způsobem se charakteristiky a stereotypizace promítají do všeobecného povědomí společnosti, respektive v čem se shodují reprezentace filmových postav s předsudky současné společnosti a jakým směrem se česká filmová tvorba v tomto ohledu ubírá.

V porevolučním období až do současnosti byly natočeny celkem čtyři filmy, které odpovídají zadaným kritériím. Pro analýzu byl zvažován i film *Návrat idiota* (1990), byl však vyřazen na základě nejednoznačnosti diagnózy mentálního postižení hlavního hrdiny. Dva vybrané filmy, *Requiem pro panenku* (1992) a *Václav* (2007) byly natočeny na základě skutečných událostí. Předlohou pro druhé dva filmy, *Fany* (1995) a *Nuda v Brně* (2003), byly smyšlené příběhy.

Z analýzy vyplynulo, že *Nuda v Brně* a *Requiem pro panenku* kladně reprezentují osoby s mentálním postižením. *Nuda v Brně* je nadčasový film, který se věnuje sexualitě těchto osob. Hlavní hrdinové zde vystupují jako kritičtí činitelé vůči společnosti a vhodně reprezentují minoritu osob s mentálním hendikepem. Film *Requiem pro panenku* upozorňuje na krutost režimu, jenž panoval v daném ústavním zařízení. Je metaforou k životu v socialistickém Československu a zobrazuje praktiky, které byly vůči těmto lidem užívány. Zobrazení osob s mentálním postižením v pozici utlačovaných vyvolává pocit nutnosti změny a celkového přístupu k těmto lidem, tím kladně reprezentuje osoby s mentálním postižením.

Filmy *Fany* a *Václav* představují osoby s mentálním postižením jako přítěž pro rodinu nebo společnost. Oba hrdinové vyvolávají situace, na které okolí reaguje negativně. Jsou zobrazováni jako lidé, kteří jsou kvůli svému postižení marginalizováni, doplácí na důsledky svých činů, jejich osud je nevyhnutelný a zaslouží si ho. Tyto dva filmy prezentují osoby s mentálním postižením záporným způsobem a tím mohou ve společnosti vyvolávat negativní charakteristiky a stereotypizace.

Smyslené příběhy, které byly předlohou pro filmy *Fany* a *Nuda* v Brně, jsou každý svým charakterem jiný. *Fany* prezentuje ženu s mentálním postižením jako infantilní osobnost, která je až patologicky závislá na lásce ke zvířatům a vše, co udělá, vyvolává ve společnosti negativní reakce. Naopak *Nuda* v Brně zobrazuje dva lidi s mentálním postižením, muže a ženu, kteří se snaží o naplnění milostného vztahu a jsou tak paralelou k vztahovým rovinám ostatních párů, které se ve filmu vyskytují a počínají si vesměs tragicky. Z výše uvedeného vyplývá, že filmy, které byly natočeny dle smyšlených předloh v porevoluční České republice, se tematicky dotýkají osob s mentálním postižením a prezentují tyto osoby jak v kladném, tak v záporném slova smyslu.

Filmy *Václav* a *Requiem pro panenku* natočené na motivy skutečných událostí reprezentují osoby s mentálním postižením také kladně i záporně. Hlavní postava *Václav* prezentuje osoby s mentálním postižením negativně, je přítěží pro společnost a svůj osud si podle ní zaslouží. *Requiem pro panenku* prezentuje dané osoby kladně, dává společnosti podnět ke změně a reflektuje období socialistické Československé republiky. Je však důležité si uvědomit, že zobrazené události, které nám film předkládá, jsou sice na motivy skutečných událostí, ale filmy nejsou jejich přímým obrazem. Proto je zde ve větší míře patrné, že média sama určují, jaké informace společnosti předat, pozměnit a jaké zamlčet.

Co se týče osob s mentálním postižením, které jsou v české filmové porevoluční tvorbě zastoupeny, situace je opět vyrovnaná. Objevuje se zde celá komunita těchto lidí, heterosexuální pár a žena a muž s mentálním postižením samostatně. Zázemí, které je zde zobrazováno, je vesměs rodinné. Jeden film reprezentuje prostředí ústavní a to navíc z období 80. let. Zastoupení jsou zde jedinci s lehkým mentálním postižením, s výjimkou filmu *Requiem pro panenku*, který se okrajově dotýká i osob s těžší formou mentální retardace.

Ve dvou filmech, *Fany* a *Václav*, je patrné větší zaměření na oděv člověka s mentálním postižením, než u dalších dvou filmů. V obou případech je oblečení nositelem negativních konotací. Je staromódní a díky němu jsou obě postavy vynímány jako „odlišné“ od běžné populace. Vizuálně a somaticky z plejády herců jednoznačně vynikají klientky z filmu *Requiem pro panenku*. Jsou to herečky s mentálním postižením, proto jejich dramatický

projev přispívá k reálnosti celého díla. Další postavou, která je v tomto smyslu představována, je Olinka z filmu Nuda v Brně. Ta má viditelný předkus. Do této stereotypizace by se dalo přiřadit i Václavovo přidružené duševní postižení, které je prezentováno ve formě schizofrenie.

Většina osob s mentálním postižením, pokud se slovně vyjadřují, je určena svým komunikačním projevem. Často opakují věty po ostatních nebo mají svá oblíbená rčení. Jejich vyjadřování je omezeno na jednoduché věty. Muži zobrazovaní v daných filmech jsou typičtí svými neobratnými pohyby.

Paul Longmore ve svém rozdělení z roku 1987 zmiňuje dva základní pohledy na hendikep jako takový. Buď jsou lidé s postižením ve filmech a televizi prezentováni jako předmět zábavy a lítosti, nebo jako symbol dobročinnosti. V české porevoluční kinematografii osoby s mentálním postižením částečně představují objekt lítosti, primárně však tyto lidé vystupují jako komické či tragické postavy, často pak je na ně nahlíženo z obou těchto perspektiv zároveň.

Pro přehled uvádím četnost mýtů, které byly ve vybraných filmech potvrzeny, vyvráceny nebo se zde nevyskytovaly:

Tabulka č. 1: Četnost mýtů o osobách s mentálním postižením v českém hraném porevolučním filmu

Mýty	Requiem pro panenku	Fany	Nuda v Brně	Václav	+	-	0
1.	-	+	-	-	1	3	0
2.	0	+	-	+	2	1	1
3.	-	0	-	+	1	2	1
4.	0	+	-	0	1	1	2
5.	+	+	+/-	+	4	1	0
6.	-	-	-	+/-	1	4	0
7.	+	0	0	0	1	0	3
8.	+	+	-	+	3	1	0
9.	0	0	-	-	0	2	2
10.	0	+	0	+	2	0	2
+	3	6	0	6	16		
-	3	1	8	2		15	
0	4	3	2	2			11

- vyvrácen
- + potvrzen
- 0 absence

Z tabulky lze vyčíst, že nejvíce byl v analyzovaných filmech potvrzován mýtus „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopni samostatného života a potřebují neustálý dohled a pomoc*“. Zde je patrný postoj společnosti, která stále vidí osoby s mentálním postižením jako jedince, kteří vedle sebe potřebují někoho, aby na ně neustále dohlížel. A to bez ohledu na to, zda by to mělo být ústavní zařízení nebo v rodinném. Jediný případ, kdy je tento mýtus částečně vyvrácen, je ve filmu Nuda v Brně, v osobě Olinky, kdy je naopak její matka přítěží a chce rozhodovat za Olinku, aniž by to bylo třeba.

Mýtus, který je ve filmech nejvíce vyvracován, je tvrzení „*Člověk s mentálním postižením není schopný se samostatně rozhodnout, proto potřebuje vedle sebe někoho, kdo bude rozhodovat za něj*.“ Je zajímavé, že výše zmíněný mýtus se dosti podobá mýtu, který je ve filmech naopak nejvíce potvrzován, tedy „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopni samostatného života a potřebují neustálý dohled a pomoc*“. Lze tedy tvrdit, že dle filmů, které byly vybrány pro analýzu, nejsou lidé s mentálním postižením schopni samostatného života a potřebují neustálý dohled a pomoc a zároveň jsou schopni se samostatně rozhodnout a nepotřebují vedle sebe nikoho, kdo by rozhodoval za ně. V tomto případě je patrné sdělení, že člověk s mentálním postižením sice nedokáže žít sám bez pomoci, ale zároveň se dokáže sám rozhodovat a být „svým pánem“.

Ve filmech se nejméně vyskytuje mýtus „*Člověk s mentálním postižením si neuvědomuje svoji odlišnost*.“ Je zastoupen v jediném případě, ve filmu Requiem pro panenku, kde je patrný z chování klientek domova k Marice.

Nejvíce mě při analýze zaujal film Nuda v Brně, a to tím, jak je nadčasový. Lidé s mentálním postižením jsou použiti ke kritice společnosti a reflektuje se zde otázka sexuality těchto osob. Daný aspekt se před rokem 1989 neřešil vůbec nebo jen sporadicky. A v neposlední řadě, jak jsem již zmínila, první konference zaměřená na toto téma se konala až rok po natočení filmu. Stěžejním mýtem pro tento film je tvrzení „*Lidé s mentálním postižením nejsou schopni milovat a mít partnerský vztah stejně jako „zdraví“ lidé*“. Toto tvrzení je zároveň striktně vyvráceno

Za nejkomplikovanější film v rámci analýzy považuji Requiem pro panenku. Tím, že je film metaforou k životu v socialistickém Československu,

skýtá mnoho skrytých významů a je těžké striktně určit, zda jsou charakteristiky či stereotypizace předkládány na úkor osob s mentálním hendikepem nebo jsou naopak určeny totalitnímu režimu. Stěžejním mýtem pro daný film je tvrzení „*Lidé s mentálním postižením se nejlépe cítí mezi „svými“*“. Tento fakt určuje samotné ústavní prostředí, kde se děj filmu odehrává. Zde bylo také nejvíce mýtů nepřítomných.

Za nejvíce reprezentativní film v záporném slova smyslu považuji snímek Václav. Postava Václava je ve filmu od začátku zobrazována tak, že skončí tragicky. Malé prohřešky se stupňují až k životu ohrožujícímu činu. Stěžejními mýty pro film jsou tvrzení „*Lidé s mentálním postižením jsou agresivní, nevyzpytatelní a nebezpeční*“ a „*Člověk s mentálním postižením je pro rodinu neštěstím*“ v daném případě představuje Václav neštěstí i pro společnost.

Ve filmu Fany se potvrdilo nejvíce mýtů. Oproti Václavovi je však Fany zobrazována jako nebezpečná sama sobě a hlavně jako přítěž pro rodinu. Stěžejní mýtus, zastupující daný film je proto tvrzení „*Člověk s mentálním postižením je pro rodinu neštěstím*.“ Tento mýtus se v analyzovaných filmech vyskytuje v největší míře závažnosti.

Z tabulky vyplývá, že většina mýtů byla v analyzovaných filmech potvrzena, rozdíl je však minimální, proto lze tvrdit, že v české porevoluční kinematografii zobrazující život osob s mentálním postižením je daná tematika prezentována jak kladně, tak záporně, téměř ve stejné míře. Mýty, které byly pro analýzy filmů určeny, se značnou měrou promítají do dané oblasti a tím zároveň stvrzují svou existenci. Osoby s mentálním postižením jsou v záporné reprezentaci vnímány hlavně jako přítěž pro rodinu a společnost. V kladné pak jako činitel, který ukazuje společnosti, jak je v určitých ohledech zkažená.

Soupis pramenů a literatury

Prameny

Písemné a internetové prameny:

ABRHÁMOVÁ, B. a kol. *Filmová ročenka 1992 = Film Yearbook 1992*. Praha: Národní filmový archiv. 1993. ISBN 80-7004-056-4.

ČESKÁ TELEVIZE. *Pořady – Fany - Tvůrci*. [online]. [cit. 22. února 2013]. Dostupné z WWW: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/150094-fany/29535414137/tvurci/>

ČESKÁ TELEVIZE. *Pořady – Nuda v Brně - Tvůrci*. [online]. [cit. 22. února 2013]. Dostupné z WWW: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1077793398-nuda-v-brne/20236110515/tvurci/>

ČESKÁ TELEVIZE. *Pořady – Václav - Tvůrci*. [online]. [cit. 22. února 2013]. Dostupné z WWW: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10138305300-vaclav/20751212024/tvurci/>

ČSFD. *Česká filmová databáze*. [online]. [cit. 17. prosince 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.csfd.cz/>

iDNES.CZ. *Pravda o Requiem: skutečný příběh*. [online]. [cit. 26. března 2013]. Dostupné z WWW: http://ona.idnes.cz/pravda-o-requiem-skutecny-pribeh-d43-/vztahy-sex.aspx?c=A090619_113929_ona_vztahy-ves

MENTAL POWER. *Mental power Prague film festival*. [online]. [cit. 16. prosince 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.mentalpower.cz/>

POSIT. *Posilování kompetencí v oblasti informačních technologií mladých vědeckých pracovníků při práci s osobami se zdravotním postižením*. [online]. [cit. 16. prosince 2012]. Dostupné z WWW: <http://posit.upol.cz/materials/komunikace-1.pdf>

PROILLUSION FILM. *Showreels – Filmy Filipa Renče*. [online]. [cit. 22. února 2013]. Dostupné z WWW: <http://www.proillusion.cz/cz/showreels/filmy-filipa-rence/requiem-pro-panenku/>

RVP – METODICKÝ PORTÁL. *Alternativní a augmentativní komunikace*. [online]. [cit. 23. listopadu 2012]. Dostupné z WWW: http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/A/Augmentativn%C3%A4D_a_alternativn%C3%AD_komunikace

RVP – METODICKÝ PORTÁL. *Základní škola praktická*. [online]. [cit. 12. března 2013]. Dostupné z WWW: http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/Z/Z%C3%A1kladn%C3%AD_%C5%A1kola_praktick%C3%A1

RVP – METODICKÝ PORTÁL. *Základní škola speciální*. [online]. [cit. 25. března 2013]. Dostupné z WWW: http://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogicky_lexikon/Z/Z%C3%A1kladn%C3%AD_%C5%A1kola_speci%C3%A1ln%C3%AD

TIBITANZLOVÁ, I. a kol. *Filmová ročenka 1995 = Film yearbook 1995*. Praha: Národní filmový archiv. 1996. ISBN 80-7004-084-X

TIBITANZLOVÁ, I. a kol. *Filmová ročenka 2003 = Film yearbook 2003*. Praha: Národní filmový archiv. 2004. ISBN 80-7004-113-7

URBANOVÁ, E., URGOŠÍKOVÁ, B. a kol. *Český hraný film VI 1981-1993*. Praha: Národní filmový archiv. 2010. ISBN 978-807-0041-413

ÚZIS. Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů. [online]. [cit. 4. října 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.uzis.cz/publikace/mezinarodni-statisticka-klasifikace-nemoci-pridruzenych-zdravotnich-problemu-mkn-10-dil-tabelarni-ca>

VROZENE-VADY.CZ. Downův syndrom. [online]. [cit. 28. března 2012]. Dostupné z WWW: http://www.vrozene-vady.cz/vrozene-vady/index.php?co=downuv_syndrom

YOU TUBE. *O sexu*. [online]. [cit. 16. prosince 2012]. Dostupné z WWW: <http://www.youtube.com/watch?v=zSX40MBfSBM>

Audiovizuální prameny:

Requiem pro panenku (1992)

Drama. 1992, 99 min. Československo. Námět podle reportáže Ivana Klímy z knihy Brutalita. Režie Filip Renč. Kamera Juraj Fándli. Scénář Igor Faun, Filip Renč. Hudba Ondřej Soukup. Zvuk Václav Vondráček. Střih Jan Matzlach. Hrají: Anna Geislerová, Barbora Hrzánová, Soňa Valentová, Eva Holubová, Jaroslava Hanušová, Jan Schmid, Filip Renč, Eduard Cupák, Věra Nováková, Dagmar Dědková

Fany (1995)

Drama. 1995, 99 min. Česko. Námět a scénář Jiří Hubač. Režie Karel Kachyňa. Kamera Jiří Macháně. Hudba Petr Hapka. Zvuk Jiří Moudrý. Střih Dalibor Lipský. Hrají: Jiřina Bohdalová, Jiřina Jirásková, Miroslav Donutil, Martin Huba, Arnošt Goldflam, Oldřich Vlach, Jiřina Třebická, Antonie Hegerlíková, Andrea Elsnerová, Běla Jurdová, Stanislava Jachnická, Eva Jiroušková, Olga Schmidtová, Petr Čtvrtníček, Milena Šajdková, Ivo Novák, Hana Středová, Zdeněk Palusga, Jan Kuželka, Jan Hraběta.

Nuda v Brně (2003)

Romantický, komedie. 2003, 103 min. Česko. Námět Pavel Bedřura. Režie Vladimír Morávek. Kamera Diviš Marek. Hudba Jan Budař. Zvuk Štěpán Müller. Scénář Jan Budař, Vladimír Morávek. Střih Jiří Brožek. Hrají: Jan Budař, Kateřina Holánová, Miroslav Donutil. Pavel Liška, Martin Pechlát, Jaroslava Pokorná, Pavla Tomicová-Malá, Marek Daniel, Ivana Hloužková, Richard Krajčo, Filip Rajmont, Ivana Uhlířová, Simona Peková.

Václav (2007)

Komedie, drama. 2007, 97 min. Česko. Námět dle skutečné události. Režie Jiří Vejdělek. Kamera Jakub Šimůnek. Hudba Jan Petr Muchow. Zvuk Petr Mazáček. Scénář Marek Epstein. Střih Jan Daňhel. Hrají: Ivan Trojan, Jan Budař, Emília Vašáriová, Jiří Lábus, Soňa Norisová, Petra Špalková, Martina Delišová, Martin Pechlát, Jan Vlasák, Zuzana Kronerová.

Literatura

BORDWELL, THOMPSON. Umění filmu – úvod do studia formy a stylu. Praha: Akademie múzických umění v Praze. 2011. ISBN 978-80-7331-217-6

CUMBERBATCH, G., NEGRINE, R. *Images of Disability on Television*. London: Routledge. 1992. ISBN 0-415-06345-0

FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 1993.

HALLIWELL, M. *Images Of Idiocy: The Idiot Figure in Modern Fiction And Film*. Aldershot: Asghate Publishing. 2004. ISBN 0-7546-0265-6

KOZÁKOVÁ, Z. *Psychopedie – texty k distančnímu vzdělávání*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2005. ISBN 80-244-0991-7

KYSUČAN, J. *Úvod do psychopedie*. Olomouc: UP. 1982.

LONGMORE, P. *Why I burned My Book And Other Essays on Disability*. Philadelphia: Temple University. 2003. ISBN 1-59213-024-0

LONGMORE, P. *Encyklopedia of American Disability History: American Perspectives*. New York University Press. 2001. ISBN 978-0-8160-7030-5

LONGMORE, P. *Screening stereotypes, images of disabled people in television and motion pictures*, in: A. GARTNER & T. JOE *Images of the Disabled, Disabling Images*. New York: Praeger. 1987. ISBN 0-2759-2178-6

MÜLLER, O. *Lehká mentální retardace v pedagogicko-psychologickém kontextu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2002. ISBN 80-244-0207-6

NORDEN, M. *The cinema of isolation: a history of physical disability in the movies*. Library of Congress Cataloging –in- Publication Data. 1994. ISBN 0-8135-2104-1

NOVOSAD, L. *Základy speciálního poradenství*. Praha: Portál. 2000. ISBN 80-7178-197-5

PIPEKOVÁ, J. a kol. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido. 1998. ISBN 80-85931-65-6

RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. et al. *Speciální pedagogika*. 2. vydání, doplněné a aktualizované. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2004. ISBN 80-244-0873-2

SBORNÍK: *Sexualita mentálně postižených*. 2004. Praha: o.s. Orfeus. ISBN 80-903519-0-5

SBORNÍK: *Sexualita mentálně postižených II*. 2009. Praha: o.s. Orfeus. ISBN 978-80-903519-7-4

SLOWÍK, J. *Speciální pedagogika*. Praha: Grada. 2007. ISBN 978-80-247-1733-3

ŠTĚRBOVÁ, D. *Sexualita osob s mentálním postižením*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2007. ISBN 978-80-244-1689-2

VALENTA, M., MÜLLER, O. a kol. *Psychopedie, teoretické základy a metodika*. 3. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Parta. 2007. ISBN 978-80-7320-099-2

VAŠEK, Š. *Základy speciální pedagogiky*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. 2005. ISBN 80-86723-13-6

ZVOLSKÝ, P. a kol., *Obecná psychiatrie*. Praha: Karolinum. 1994. ISBN 80-7184-681-3

Summary

The aim of this bacular thesis is to characterize the Czech cinema defined period with the theme of mental handicap (learning difficulties). How do the characteristics and stereotyping reflected in the general awareness of the company or the similarities representations film characters prejudices of contemporary society and in what direction the Czech cinematography in this regard is going. In Czech society is very difficult to promote an objective view and avoid stereotyping and negative characteristics, which is the specific attitude of the previous totalitarian period, accounting for persons with mental disabilities absolute exclusion, while with us for decades, there was segregation of such persons.

This bacular thesis shows, that people wiht mental handicap are in Czech cinema represented evenly, positively and negatively, almost the same extent. In the Czech post-revolutionary cinema people with mental disabilities are partially object of regret, but primarily these people act as comic or tragic characters, then it is often seen them from both perspectives simultaneously. In post-revolutionary Czech film formation occurs both positive and negative representations of people with mental disabilities, and to the same extent. Myths that have been designed for the analysis of films, is largely reflected in the field and thereby confirm their existence. People with intellectual disabilities are perceived in a negative representation mainly as a burden to family and society. The positive then as a factor, which shows the company as corrupt in some respects.

Anotace

Jméno a příjmení:	Bc. Ivana Hruběšová, DiS.
Katedra:	Katedra divadelních, filmových a mediálních studií
Vedoucí práce:	Mgr. Jakub Korda, Ph.D.
Rok obhajoby:	2013
Obor:	Uměnovědná studia

Název práce:	Obraz osob s mentálním hendikepem v českém hraném filmu.
Název v angličtině:	The image of people with learning difficulties in Czech film.
Anotace práce:	Cílem této práce je charakterizovat českou filmovou tvorbu vymezeného časového období s tematikou mentálního postižení. Jakým způsobem se charakteristiky a stereotypizace promítají do všeobecného povědomí společnosti, respektive v čem se shodují reprezentace filmových postav s předsudky současné společnosti a jakým směrem se česká filmová tvorba v tomto ohledu ubírá. V české společnosti je velice těžké propagovat objektivní náhled a vyhnout se negativním charakteristikám a stereotypizacím. Což je dané specifickým postojem předchozího totalitního období, které představovalo pro osoby s mentálním postižením naprostou exkluzi, když u nás po desetiletí panovala segregace těchto osob.
Klíčová slova:	Český film, mentální postižení, stereotypizace, charakteristiky, mýty, Václav, Nuda v Brně, Fany,

	Requiem pro panenku.
Anotace v angličtině:	The aim of this bacular thesis is to characterize the Czech cinema defined period with the theme of mental handicap (learning difficulties). How do the characteristics and stereotyping reflected in the general awareness of the company or the similarities representations film characters prejudices of contemporary society and in what direction the Czech cinematography in this regard is going. In Czech society is very difficult to promote an objective view and avoid stereotyping and negative characteristics, which is the specific attitude of the previous totalitarian period, accounting for persons with mental disabilities absolute exclusion, while with us for decades, there was segregation of such persons.
Klíčová slova v angličtině:	Czech film, mental disability, learning difficulties, stereotyping, characteristics, myths, Václav, Bored in Brno, Fany, Requiem for a doll.
Přílohy vázané v práci:	Žádné.
Rozsah práce:	56 stran
Jazyk práce:	Český.